Qorti tal-Maġistrati (Għawdex)
Bħala Qorti ta' Ġudikatura Kriminali

Maġistrat Dr. Donatella M. Frendo Dimech LL.D., Mag. Jur. (Int.Law)

Il-Pulizija
(Spettur Bernard C. Spiteri)

-vs-

Mark Agius, ta' 31 sena, iben il-mejjet Adrian u Bernardette nee` Mejlaq, imwieled Rabat, Għawdex fit-18 ta' Jannar 1988, residenti ta' 72, Triq Mattia Preti, Rabat, Għawdex, u detentur tal-Karta tal-Identità numru 7888(G);

Joseph Agius ta' 35 sena, iben il-mejjet Adrian u Bernardette nee` Mejlaq, imwieled Rabat, Għawdex fit-12 ta' Novembru 1983, residenti ta' 72, Triq Mattia Preti, Rabat, Għawdex, u detentur tal-Karta tal-Identità numru 38683(G);

Maria Agius ta' 27 sena, bint il-mejjet Adrian u Bernardette nee` Mejlaq, imwielda Rabat, Għawdex fl-10 ta' Novembru 1991, residenti ta' 72, Triq Mattia Preti, Rabat, Għawdex, u detentriċi tal-Karta tal-Identità numru 1992(G);

Kumpilazzjoni Numru 20/2022[1]

Illum, 22 ta' Diċembru, 2023

Il-Qorti,

[1] Fol.492

Rat l-imputazzjonijiet miġjuba fil-konfront tal-imputati **Mark Agius, Joseph Agius** u **Maria Agius** u ċioe` talli:

Nhar it-tmintax (18) ta' April 2018 għall-ħabta ta' 9.25a.m. u/jew fil-ġranet ta' qabel, waqt li kien qiegħed isir xogħol ta' struzzjoni u/jew taħt is-superviżjoni tagħhom ġewwa fond bin-numru 3, fi Triq Sir Adrian Dingli, Rabat, Għawdex u jew/fil-viċinanzi:

1. B'nuqqas ta' ħsieb, bi traskuraġni jew nuqqas ta' ħila fl-arti jew professjoni tagħhom, jew b'nuqqas ta' tħaris ta' regolamenti, involontarjament ikkaġunaw ħsara jew għamlu ħsara jew għarrqu ħwejjeġ ħaddieħor, mobbli jew immobbli u dana ai dannu tal-Sovrintendenza tal-Patrimonju Kulturali u/jew il-Gvern ta' Malta u dan bi ksur tal-artikoli 328 tal-Kap. 9;

2. U aktar talli fl-istess data, ħin, lok u ċirkustanzi xjentement jew b'negliġenza, nuqqas ta' ħila jew ta' osservanza ta' regolamenti ikkaġunaw dannu lil jew qerdu proprjetà kulturali sew jekk tali proprjetà hija jew mhix reġistrata skond l-Att Dwar il-Patrimonju Kulturali u dan bi ksur tal-artikolu 70(1)(a) tal-Kap. 445;

3. U aktar talli fl-istess data, ħin, lok u ċirkustanzi wettqu xogħlijiet ta' żvilupp jew ħallew li jitwettqu xogħlijiet ta' żvilupp, li permezz tagħhom twaqqa' parti mill-fortifikazzjonijiet ta' madwar iċ-Ċittadella liema struttura hija skedata skont l-Avviż numru 427 maħruġ fil-Gazzetta tal-Gvern ta' nhar is-27 ta' Ġunju 1995 u dan kollu bi ksur tal-artikolu 103(1)(b) tal-provvedimenti tal-Att dwar l-Ippjanar tal-Iżvilupp (tal-Kap. 552);

4. U lil Mark Agius waħdu talli irrenda ruħu reċidiv b'diversi sentenzi mill-Qorti tal-Maġistrati li huma definittivi li ma jistgħux jiġu mibdula jew mħassra u dan ai termini tal-artikoli 49 u 50 tal-Kapitolu [*sic*].

Il-Qorti ġiet mitluba sabiex barra milli tapplika l-piena skont il-Liġi, tordna lill-imputati sabiex iħallsu l-ispejjeż li għandhom x'jaqsmu mal-ħatra tal-esperti, ai termini tal-Artikoli 532A, 532B u 533 tal-Kodiċi Kriminali, Kap. 9 tal-Liġijiet ta' Malta.

Rat li f'din il-kawża kienet ingħatat sentenza minn din il-Qorti diversament preseduta nhar is-16 ta' Settembru, 2021;

Rat li b'sentenza tal-Qorti tal-Appell Kriminali mogħtija nhar is-27 ta' Jannar, 2022, il-Qorti ordnat li l-atti ta' dan il-proċediment jiġu rimandati lill-ewwel Qorti sabiex il-każ jiġi deċiż mill-ġdid;

Illi din il-kawża ġiet assenjata lil din il-Qorti kif preseduta fl-"Assenjazzjonijiet ta' Kawża" mogħti mis-S.T.O. Prim Imħallef Joseph Azzopardi fil-31 ta' Ottubru 2018.[2]

Illi l-ewwel seduta minn din il-Qorti kif preseduta saret nhar il-25 ta' Frar, 2022;

Rat li f'dik l-ewwel seduta l-Qorti ġiet eżentata mis-smigħ mill-ġdid tal-provi ġa mismugħa;[3]

Rat id-delega tal-Avukat Ġenerali lill-Kummissarju tal-Pulizija tad-9 ta' Frar 2022 maħruġa bis-saħħa tas-subregolament (3) tar-regolament 2 tar-Regolamenti dwar Prosekuzzjoni ta' Reati (Dispożizzjoni Tranżitorji) (Leġislazzjoni Sussidjarja 90.01);[4]

Rat il-verbal tal-partijiet li l-provi u xhieda li nstemgħu fil-proċedimenti fl-ismijiet *Il-Pulizija vs Anthony Ġorġ Bugeja* u *Il-Pulizija vs Saviour Micallef* jgħoddu daqs li kieku nstemgħu f'din il-kawża.[5] Verbal simili kien sar nhar it-tlettax (13) ta' Marzu, 2020.[6]

Rat in-nota tal-Avukat Ġenerali tat-22 ta' Ġunju, 2022, permezz ta' liema bagħtet lill-imputati biex jiġu ġġudikati minn din il-Qorti bħala Qorti ta' Ġudikatura Kriminali kif maħsub fis-segwenti artikoli:[7]

- Fl-artikolu 328(d) tal-Kapitolu 9 tal-Liġijiet ta' Malta;
- Fl-artikoli 70(1)(a)(3) tal-Kapitolu 445 tal-Liġijiet ta' Malta;
- Fl-artikoli 103(1)(b), 57 u 58 tal-Kapitolu 552 tal-Liġijiet ta' Malta;
- Fl-artikoli 49 u 50 tal-Kapitolu 9 tal-Liġijiet ta' Malta
- Fl-artikoli 17, 31, 532A, 532B u 533 tal-Kapitolu 9 tal-Liġijiet ta' Malta.
- Fl-artikolu 377 tal-Kapitolu 9 tal-Liġijiet ta' Malta;

Rat li l-imputati ma kellhomx oġġezzjoni biex il-każ jiġi hekk trattat.[8]

Semgħet ix-xhieda.

---

[2] Fol.488(a)
[3] Fol.493
[4] **Dok.AG-Dok.AG2** a fol.498-500
[5] Fol.520
[6] Fol.188
[7] Fol.614
[8] Fol.619

Rat l-atti u d-dokumenti kollha.

Rat in-noti preżentati mill-partijiet.

Rat li fin-nota tad-difiża ssir ukoll referenza għan-nota tal-abbli difensur tal-imputat Saviour Micallef, fejn l-imputati jagħmlu tagħhom is-sottomissjonijiet hemm kontenuti in kwantu jirrigwardaw lilhom;[9]

Semgħet is-sottomissjonijiet finali tal-partijiet.

Fl-ewwel lok, in lineja mar-regola desunta *a contrario sensu* minn dak li jipprovdi l-paragrafu (b) tal-Artikolu 636 tal-Kodiċi Kriminali, liema regola ġiet konstantament applikata mill-qrati tagħna, ko-imputat isir xhud kompetenti fir-rigward ta' ko-imputat ieħor biss wara li l-każ fil-konfront tiegħu jkun ġie definittivament deċiż.[10] Għalhekk dak li xehdu ko-imputati fl-inkjesta u f'dawn l-istess proċeduri mhux qed jiġi kkunsidrat ai fini tas-sentenza fil-konfront tal-imputati odjerni.

Ikkunsidrat:

Illi ġie esebit **Proċess Verbal** redatt mill-Onor. Maġistrat Dr. Joanne Vella Cuschieri.[11]

l-**Ispettur Bernard Spiteri** spjega kif saret inkjesta maġisterjali wara li kien hemm kollass ta' ħajt tas-swar taċ-Ċittadella. Kienet il-Planning Authority li permezz ta' ittri datati t-8 ta' Lulju, 2019 talbet li jittieħdu proċeduri kriminali fil-konfront, *inter alia* tal-imputati.[12] It-talba tal-Planning Authority kienet sabiex dan il-proċediment isir għall-ksur kontemplat bl-artikolu 103(1)(b) tal-Kapitolu 552 tal-Liġijiet ta' Malta.

---

[9] Fol.696

[10] Vide **Sua Maesta` il Re v. Carmelo Cutajar ed altri**, Qorti Kriminali, 18 ta' Jannar, 1927; **Il-Pulizija v. Toni Pisani**, Appell Kriminali, 11 ta' Novembru, 1944; **Il-Maesta` Tiegħu v. Ir-Rev. Karmenu Vella**, Qorti Kriminali, 3 ta' Diċembru, 1947; **The Police v. Alfred W. Luck et**, Appell Kriminali, 25 ta' April, 1949; **Ir-Repubblika ta' Malta v. Faustino Barbara**, Appell Kriminali, 19 ta' Jannar, 1996; **Il-Pulizija v. Naser Eshtewi Be Hag et**, Appell Kriminali, 2 ta' Frar, 1996; **Il-Pulizija v. Carmelo Camilleri v. Theresa Agius**, Appell Kriminali, 11 ta' Lulju, 1997; u passim **Ir-Repubblika ta' Malta v. Domenic Zammit et**, Appell Kriminali, 31 ta' Lulju, 1998

[11] **PV349/2019** a fol.15 et seq

[12] Fol.165. Vide **Dok BCS3-Dok.BCS7** a fol.166-170

L-espert **Perit Alex Torpiano** ippreżenta r-rapport tiegħu. Fil-fehma tal-abbli espert kienet it-tneħħija taż-żewġt ikmamar fuq kull naħa tal-bitħa tal-fond nru.3 Triq Sir Adrian Dingli, Victoria, li wasslet għall-kollass tal-ħajt in kwistjoni. Fir-rapport minn tiegħu jiddikjara:

*Illi x-xiehda turi li x-xogħol fuq il-ħajt in kwistjoni, **biex infetħu l-bieb u żewġ twieqi, saru skont il-permess approvat mill-Awtorità ta' l-Ippjanar**. Ix-xogħol fuq il-bieb kien jikkonsisti mit-tneħħija ta' kantuni li tqiegħdu preċedentement, biex ingħalaq il-bieb eżistenti, kif juri ir-ritratt Nru.12. Ix-xogħol li sar s'issa fuq it-twieqi kien jikkonsisti fi qtugħ b'"chainsaw" f'qoxra waħda tal-ħajt ..... dan ix-xogħol ma setax jikkawża il-kollass tal-ħajt in kwistjoni.*

Dan ifisser li fil-ħajt in **kwistjoni diġà kien hemm bieb li l-fetħa tiegħu kienet ġiet magħluqa maż-żmien**.[13] Ikompli:

Mill-banda l-oħra m'hemmx dubbju li t-tneħħija taż-żewġt ikmamar, fuq kull naħa tal-bitħa ta' wara tal-fond Nru.3 Triq Sir Adrian Dingli, waslet għall-kollass tal-ħajt in kwistjoni. Il-ħajt kollu kellu qies ta' madwar 11m wisgħa bejn iż-żewġ appoġġi. Fuq in-naħa tax-xellug, kien hemm kostruzzjoni fuq żewġ sulari, li kienet tirfed tul ta' 2.7m tal-ħajt mill-appoġġ tax-xellug. Fuq il-lemin kien hemm kostruzzjoni oħra fuq żewġ sulari, li kienet tirfed tul ta' 3.8m tal-ħajt mil-appoġġ tal-lemin. Il-parti ċentrali, mingħajr irfid, kellha għalhekk kejl ta' 4.5m.

*Skond il-pjanti sottomessi lill-Awtorità tal-Ippjanar, il-ħajt kellu għoli ta' madwar 13.5m, mkejla mill-art tal-bitħa, bil-parti 'il-fuq mill-paviment tal-passaġġ madwar il-Foss b'kejl ta' madwar 4m. Din il-parti tal-ħajt, il-fuq mill-paviment, probabbilment nbniet kollha fl-istess żmien – it-talut ta' fuq il-ħajt juri li, almenu f'ċertu perjodu, il-ħxuna kollha kienet tappartjeni lill-ħajt taċ-Ċittadella. L-istorja tal-kostruzzjoni tal-ħajt kollu mhux magħrufa: fil-wiċċ tal-paviment tal-passaġġ, **fuq ix-xellug tal-parti ta' ħajt li waqgħet, jidhru il-fdalijiet ta' ħajt antik, probabbilment il-ħajt oriġinali madwar il-Foss taċ-Ċittadella, li mhumiex fl-istess linja tal-ħajt li waqa'**, imma jiltaqgħu mal-istess ħajt, kif muri b'vleġġa ħamra fir-ritratti Nru.1-4. It-tifrik tal-Ħajt juri li l-istess ħajt kellu żewġ qoxriet, li ma jidhrux li kienu marbutin ma xulxin, almenu mhux fl-għoli ta' taħt il-passaġġ. Dan għaliex jekk wieħed jara ritratti Nru 7 sa 9, m'hemmx sinjal ta' xi ktajjen tal-ġebel, li jorbtu mill-qoxra ta' ġewwa, li għadha hemm, mal-qoxra ta' barra li issa waqgħet.*

[13] Fol.53

*Mix-xiehda tal-Perit Micallef, u anke ta' Anthony Bugeja jirrizulta li l-ħitan tal-kmamar li tneħħew **ma kienux ingassati fil-ħajt ta' wara**. Wieħed jista' jikkonkludi li **l-ħajt li waqa' u il-kmamar ma nbnewx fl-istess żmien**.*

Fuq in-naħa l-oħra, s-sitwazzjoni hija ftit differenti. Ir-ritratt Nru.3 juri li 'il fuq mill-paviment, kien hemm xi erba' filati ta' knaten, fil-parti t'isfel tal-ħajt, li kien <u>marbutin ma' l-appoġġ</u>, waqt li il-filati 'il-fuq kienu biss jmissu ma' l-appoġġ, u mhux marbuta miegħu. Mill-banda l-oħra, r-ritratt Nru.9 juri li l-ħajt, ta' wara il-kmamar li tneħħew, kien <u>marbut ma l-appoġġ fuq ix-xellug</u>.

*Illi, allavolja il-ħitan tal-kmamar li tneħħew ma kienux ngastati fil-ħajt li waqa', kienu <u>xorta jservu ta' rfid lill-istess ħajt.</u> Fil-fatt, anke kieku l-ħajt kien marbut mal-appoġġi, <u>minħabba li dawn l-appoġġi kienu 11 metru minn xulxin,</u> **xorta waħda dan l-irbit ma kienx ser iżomm il-ħajt.***

L-għoli ta' 13.5m żdied b'madwar 1m (tlett filati) meta twittiet il-bitħa. L-għoli tal-materjal wara l-ħajt, madwar 10.5m, (aktar minn tlett sulari), tal-kwalità bħal dik li kien hemm bejn iż-żewġ qoxriet tal-ħajt, jitfa pressjoni kbira fuq l-istess ħajt u, qoxra waħda ta' ġebel żgur ma tistax tiflaħ għal dan.

*B'risposta għall-ewwel kweżit tal-Qorti, l-esponenti jikkonkludi għalhekk li **l-ħajt waqa' għaliex tneħħew il-kmamar ta' wara,** u biex tiżdied il-problema, tbaxxiet l-art tal-bitħa, biex wassal li kien hemm ħajt ta' ħxuna limitat, għoli ta' 14.5 metri u wisgħa ta' 11-il metru, mingħajr irfid. Ħajt bħal dan huwa instabbli anke jekk ma jkunx hemm materjal warajh. Aktar u aktar kien instabbli bil-pressa tal-materjal, jew ħamrija, li kien hemm warajh.*

*B'risposta għat-tieni kweżit, l-esponenti huwa ta' l-opinjoni li **ma kienx diffiċli ħafna li wieħed jipprevedi li ħajt ta' dak il-qisien jista' jiġi f'sitwazzjoni mwiergħa, meta jitneħħa dak li kien qiegħed jirfdu, speċjalment meta kien ċar li dan il-ħajt kellu ż-żmien, u meta lanqas kien ċar kif inbena**. Il-Perit Micallef xehed li kien hemm mument fejn beda jibża li l-ħajt ma kienx marbut mal-appoġġi; xehed ukoll li fejn kien jidher il-ħajt kellu ħxuna ta' madwar tlett piedi (madwar 0.92 metri), imma li, x'ħin waqa` l-ħajt induna li taħt il-livell tal-paviment, il-ħajt kien jikkonsisti f' qoxra waħda u li warajh kien hemm il-ħamrija. <u>Waqt li l-Perit Micallef kien attent li jagħmel trial holes fl-art tal-bitħa</u>, biex jistabbilixxi fejn kienu l-pedamenti tal-bini adjaċenti, **ma ħassx il-ħtieġa li jispezzjona mill-qrib il-kostruzzjoni tal-ħajt mal-appoġġi, anke l-fuq mill-passaġġ, jew li jagħmel xi toqob fil-ħajt biex jara kemm kien oħxon, kif kien mibni, u x'kien hemm warajh qabel ma ikkonsidra li setgħa jneħħi l-kmamar li kien jirfduh. Kien konxju li kien hemm bżonn li jinbena ħajt ieħor miegħu, imma ħaseb li dan setgħa jsir malajr, li l-ħajt ma jkollux ċans jitħarrek.** Fl-istess ħin, il-*

Perit kien konxju wkoll li kien hemm xi riskji, tant li kien imur jiċċekkja, jew jibgħat jiċċekkjaw, anke kuljum, jekk il-ħajt kienx tħarrek. Fil-fatt dawn is-sitwazzjonijiet huma perikolużi għaliex meta l-ħajt jitlef l-stabbilita intrinsika tiegħu meta jibda jitħarrek jkompli sejjer f' daqqa, b' mod katastrofiku, kif fil-fatt gara. Is-sitwazzjoni tista' wkoll tkun perikoluża għal min qed jaħdem taħt il-ħajt u kien provvidenzjali li l-Perit Micallef bagħat il-ħaddiema l-hemm dakinhar".[14]

Joe Magro Conti, Sovrintendent tal-Patrimonju Kulturali, spjega kif l-Awtorità għall-Ippjanar permezz tal-artikolu 46 tal-***Att tal-1992 dwar l-Ippjanar ta' Żvilupp***, għandha s-setgħa tiddikjara proprjetà immobbli li *inter alia* għandha valur artistiku, arkitettoniku u arkeoloġiku għall-protezzjoni.[15] Iċ-Ċittadella kienet ġiet inkluża fil-Lista ta' Proprjetà Skedata skont l-imsemmi artikolu permezz ta' **Government Notice 427 tal-1995**.[16]

Ix-xhud li mill-ewwel jingħad mhux espert tal-Qorti iżda xhud *ex parte*, jgħaddi biex jagħti tifsira ta' dak li tikkomprendi l-frażi "fortifikazzjonijiet":[17] *"Il-covered way*[18] *tal-fortifikazzjoni u fejn kien hemm il-parapet wall tal-fortifikazzjoni qeghdin fiz-zona li hija protetta. Pero' **dawn jigu dar ma' dar mal-proprjetà fejn sar l-incident, allura l-incident kopra kemm id-dar fejn sar l-incident u anke parti minn fejn kien hemm, fejn hemm il-protezzjoni tal-fortifikazzjonijiet."***[19] Kompla jiddeskrivi kif fil-fehma tiegħu intilfet parti awtentika mill-fortifikazzjoni:

"Pero' meta nigu mbaghad ghall-awtenticita' tal-fortifikazzjonijiet, f'dan il-każ hemm xi tlieta (3), erba' (4) elementi differenti. Il-covered way, li huwa l-passaġġ fejn kien ikun hemm id-difensuri. Sewwa? Li huwa orizzontali. Passagg. Quddiem, ihares minn fejn ha jiġi l-ghadu kellek il-parapett wall, l-opramorta qisha imma kienet tkun gholja, li parti minnha abbazi tagħha kienet ghadha hemm. Kellek il-counter scarp imbaghad tal-glacis, li ghidt, iktar milli counter scarp, revettment, biex izomm dak li kien il-glacis, u... Il-glacis.

---

[14] Fol.53-57

[15] Fol.588 et seq

[16] **Dok.GGZ** a fol.506 et seq. Kopja oħra esebita bħala **Dok.JMC2** a fol.604-606

[17] Fol.589 et seq

[18] Fix-xhieda tul dan il-proċess il-frażijiet "covertway" u "covered way" huma t-tnejn użati *interchangeably*. Insibu spjegat li *"In military architecture, a **covertway** or **covered way** (French: chemin couvert Italian: strada coperta) is a path on top of the counterscarp of a fortification. It is protected by an embankment which is made up by the crest of the glacis."*
"Glacis" tiġi spjegata hekk: *"Glacis, also called talus, were incorporated into medieval fortifications to strengthen the walls against undermining, to hamper escalades and so that missiles dropped from the battlements would ricochet off the glacis into attacking forces."*

[19] Fol.591.

G-L-A-C-I-S. ..... Dawn li kienu r-rampi bhalma hemm il-glacis tal-Pieta', per ezempju, bis-sigar illum il-gurnata. Sewwa? Dawk kienu jkunu ... mingħajr bini, mingħajr sigar, biex l-ghadu ma jistahbiex fihom. U meta jitla' hemm fuq, imbaghad, isib il-foss. Allura ghandek double held. Sa dan it-tant, il-covered way, difensuri qed jisparaw fuqek. Sewwa? Bhala forward line ta' protection. Imbaghad l-element l-ieħor kien hemm boundary wall illi kien qiegħed fil-post tal-parapett wall tal-covered way. Gara li dan il-boundary wall ukoll għandu, kellu nsomma, gebel antik mill-inqas mija, mija u hamsin sena (100-150), u fattur interessanti kien illi l-filata ta' fuq kellha bit-talut, jigifieri din mhux jispicca l-ħajt catt jew tond, kienet qed ixxaqleb naha waħda. In-naha tal-covered way, dik kienet konvenzjoni antika ta' kif jagħmlu divizjonijiet tal-proprjetà, kif jimmarkaw ta' minhu l-proprjetà u ta' minhu l-ħajt, jekk it-talut ikun fin-nofs, fejn taqleb ix-xita, jigifieri nofs b'nofs, il-ħajt huwa zewg (2) partijiet. Nofs b'nofs. Jekk ikun naha jew ohra, skond fejn taqleb ix-xita. F'dan il-każ ix-xita kienet taqleb, it-talut kien jaqleb fuq il-covered way. Allura dak kien mal-covered way, li hija tal-Lands. Dak intilef ukoll. Jigifieri issa, dawn l-elementi li ghandhom mijiet tas-snin jekk mhux iktar, flimkien, apparti xi arkeologija li kien hemm taħt, dawk huma awtentici. Sewwa? Ghax huma antikissimi. Illum il-gurnata, bl-interventi li naghmlu fuqhom, bil-concrete, bil-gebel ġdid, anke jekk qed nirreplikawhom, ma nistghux insejhulhom awtentici, xorta jibqaw fil-kuntest storiku, bħala parti mir-restawr, imma jkun intilef certu element ta' awtenticita'. L-awtenticita', wieħed jista' jqabbilha, meta, jien naf, nisimghuha fil-hwejjeg l-iktar. Jekk nista' ngib paragun. Bejn fake u originali. Fil-patrimonju huwa awtentiku flok originali, jew replika, sewwa? Jigifieri, imma l-valur tiegħu kulturali, mhux qed nitkellem biss fuq flus ta, jigifieri, fuq kemm hu antik? Antik elf sena (1000) u mitt sena (100) għandu valur mod, u xi haga li ghamiltha taparsi antik, kwazi kwazi, tibda' titlef mill-valur.".[20]

Gordon Grech,[21] in rappreżentanza tal-Planning Authority, ippreżenta kopja tal-**Government Notice 427 tas-27 ta' Ġunju, 1995**.[22] Skont ix-xhud din turi s-*site* bħala *Grade 1 Listed Building*. Ġie preżentat *aerial photo* li juri l-*boundary wall plotted* fuqu u *aerial photo* tal-2016 li jindika l-ħajt li waqa'.[23] Ġie esebit *aerial photo* ieħor meħud fl-2018 li juri l-ħajt imġarraf.[24] Ix-xhud esebixxa ritratti tal-ħajt kif kien oriġinarjament liema ritratti kien daħħalhom mal-applikazzjoni l-perit inkarigat mill-proġett, Saviour Micallef.[25]

---

[20] Fol.596-598

[21] Fol.504-505

[22] **Dok. GGZ** a fol.506-508

[23] **Dok.GGZ1** a fol.509

[24] **Dok.GGZ2** a fol.510

[25] **Dok.GGZ3** u **Dok.GGZ4** a fol.511-515

Riprodott Grech esebixxa kopja tal-applikazzjoni Il-**PA27** (*full application*) fuq is-site partikolari, **PA4553/2017**:[26] *"Dik qed tirreferi għal xogħlijiet li kellu jsir on site fosthom il-bdil tal-użu biex tiġi hotel kif ukoll xi alterations u additions li kellhom isiru on site. Din l-application ma kinitx turi li se jitwaqqa' xi tip ta' ħajt fuq in-naħa ta' wara li qegħdin suġġett għal din l-inkjesta, qegħdin hawn bħalissa. .... din hija site li taqa' f'żona protetta, kif kont ukoll xhedt l-aħħar darba u esebejt kopja tagħha, allura iva għandek bżonn kull tip ta' permess minn naħa tal-Awtorità tal-Ippjanar biex inti tkun tista' twaqqa'."* <u>Wara l-akkadut</u> kien inħareġ *enforcement notice.*[27] Appell minn dan l-*enforcement* ma kienx sar. Kien sar **Method Statement** biex l-applikant jerġa' jġib ix-xogħlijiet lura għal kif kienu.[28]

Grech għadda biex esebixxa r-ritratti varji li kienu ġew annessi mal-applikazzjoni tal-Perit Micallef[29] kif ukoll dawk li hu kabbar.[30] Ġew ukoll esebiti ritratti ta' meta waqa' l-ħajt li ttieħdu fid-19 ta' April, 2018 liema ritratti ttieħdu mill-Heritage Protection Unit (HPU).[31] Ma dawn ġew esebiti ritratti oħra li ttieħdu fit-22 ta' Mejju, 2018 (li juru l-bidu tal-proċess tax-xogħol[32]) u oħrajn meħuda minnu fl-10 ta' Ottubru, 2018 li juru l-fażi ta' kostruzzjoni tax-xogħolijiet rimedjali, skont il-**Method Statement**.[33] L-aħħar set ta' ritratti ttieħdu wkoll mix-xhud fis-16 ta' Novembru, 2018.[34]

Mitlub jgħid xi rwol tieħu l-awtorità, sabiex tiddetermina jekk ikunx seħħ inċident jew kienx xi att intenzjonat, ix-xhud hu ċar: *"jiena da parti tiegħi lanqas biss jinteressani x'ġara u ma ġarax; jien li jinteressani għandi permess, la sar twaqqigħ mingħajr dak il-permess, u li ħriġt enforcement notice biex waqqafna x-xogħlijiet l-oħra u permezz tal-method statement setgħu jitkomplew ix-xogħlijiet fuq dik il-parti ta' wara biex jerġa' jitla' l-parti ta' wara kif nafuha qiegħda llum."*[35]

Fil-<u>*Cittadella Conservation Order*</u> tas-26 ta' Settembru 2019, jingħad li in segwitu tal-fatt, *"A section of the parapett wall and counterscarp at Cittadella collapsed in 2018*

---

[26] **Dok.GGZ5** a fol.551 et seq

[27] Fol.551. **DokGGZ6** a fol.558. **Dok.GGZ7** a fol.560 il-*pink card* tal-posta indirizzata lil Mark Agius

[28] Fol.524-525

[29] **Dok.GGZ10** a fol.563

[30] **Dok.GGZ11** a fol.564-569(a)

[31] **Dok.GGZ12** a fol.570-575

[32] **Dok.GGZ13** a fol.576-580(a)

[33] **Dok.GGZ14** a fol.581

[34] **Dok.GGZ15** a fol.582

[35] Fol.543-544

during the engineering Works ***covered*** *by PA4553/17 .... all remedial Works were carried out to the satisfaction of the Superintendance of Cultural Heritage, the Conservation Order issued by the Superintendence on this site is no longer active".*[36]

Meta xehed l-ewwel darba quddiem il-Qorti diversament preseduta, Grech stqarr li l-permess **PA4553/17**[37] ma kienx jinkludi t-twaqqigħ tal-ħajt.[38] Il-ħajt kien *Grade 1 Building* skont l-**Avviż Legali 427/95**. Sussegwentement inħareġ avviż ta' infurzar[39] u *restoration method statement*.[40] B'ittra tas-26 ta' Settembru 2019, is-Superintendence of Cultural Heritage (aktar 'il quddiem imsejjaħ "SCH") informa lill-awtorità li x-xogħlijiet ta' *restoration* kienu sodisfaċenti.[41] Ritratti tax-xogħol lest ukoll ġew preżentati mix-xhud.[42] Jikkonferma li l-aperturi li nfetħu fil-ħajt li ġġarraf kienu awtorizzati bil-permess imsemmi.[43]

In kontro-eżami Grech esebixxa korrispondenza mal-SCH wara **talba tad-difiża** sabiex jiġu esebiti l-ittri li daħħal is-Sovrintendent fil-*consultation process* tal-applikazzjoni.[44]

Din il-korrispondenza takkwista sinifikat kbir senjatament meta jiġu kunsidrati aktar 'il quddiem it-tieni u t-tielet imputazzjoni.

Mark Cini esebixxa kopja tal-permess **PA4553/17**[45] u sett pjanti approvati mill-istess permess li huma *colour coded*. Ġie esebit il-***Case Officer's Report***[46], il-permess **PA4553/17** datat il-15 ta' Novembru, 2017, kopja tas-*site plan*, kopja tal-pjanta *colour coded* fejn il-kulur isfar jindika strutturi u bini li kellhom jitwaqqgħu filwaqt li l-kulur aħmar hu indikattiv ta' bini u strutturi li kellhom isiru mill-ġdid.[47] B'onestà Cini jikkonferma mal-Qorti li l-parti s-safra interament tmiss mal-fortifikazzjoni u l-ħajt li ġġarrfet jaqa' fil-*footprint* tal-parti s-safra għalkemm waqa' ħajt li kien 'il

[36] **Dok.GGZ16** a fol.583
[37] **Dok.GG3** a fol.177 et seq. Kopja oħra tal-permess esebita nhar it-13 ta' Marzu, 2020, **Dok.GGX3** a fol.209 et seq.
[38] Fol.171. Vide ritratt tal-Ħajt imwaqqa'**, Dok.GG1** a fol.175
[39] **Dok.GG2** a fol.176
[40] **Dok.GG4** a fol.180 et seq
[41] **Dok.GG6** a fol.184
[42] **Dok.GG7** a fol.185
[43] Fol.174
[44] Fol.230-233. Vide **Dok.GGX1** a fol.234
[45]**Dok.MC** a fol.636 et seq
[46] Fol.647 et seq
[47] Fol.634. **Dok.MC** a fol.636 et seq

barra mill-parti li waqgħet *"Għax waqa' l-ħajt ta' lqugħ,"*[48]. Ix-xhud jikkonferma wkoll li l-**parti li waqgħet ma ġġarrfitx għaliex kienet tmesset bl-iżvilupp** iżda kienet konsegwenza ta' xogħlijiet li kienu qed isiru fuq area koperta bil-permess għall-żvilupp.[49]

Is-Sur Cini esebixxa ***Government Notice 36/2011*** referibbli għall-iskedar ta' three, four (3, 4), Triq Sir Adrian Dingli, Rabat, Għawdex, li tgħid li skont it-termini ta' policy UCO 7 tal-Pjan ta' Struttura tal-Awtorità *"tiddikjara dawn id-djar bil-galleriji tal-ġebel fir-Rabat, Għawdex bħala proprjetà ta' Grad tnejn (II) kif indikat fuq il-mapep one u two (1 u 2) fil-paġni msemmija. In-numri fil-parametri jikkorrispondu man-numru fuq it-tabella fil- mapep one u two (1 u 2) imsemmija hawn fuq. Il-Government Notice fiha lista ta' proprjetajiet u żewġ mapep. Il-proprjetà tlieta u erbgħa (3 u 4) ta' Triq Sir Adrian Dingli hija numru tnejn u tletin (32) u tinsab fl-ewwel mappa."*[50]

Mons. Dr. Joe Vella Gauci, Chairperson taċ-Ċittadella Management Committee, fl-inkjesta ddeskriva kif wara laqgħa fl-Uffiċċju Amministrattiv taċ-Ċittadella ra x-xogħol li kien qed isir fuq is-sit in kwistjoni. John Cremona nfurmah li kellhom jinfetħu xi twieqi u għalhekk ried jassigura ruħu li dan kien kopert bil-permess. Sar jaf li s-**Sovrintendenza tal-Patrimonju Kulturali kienet ħarġet l-approvazzjoni tagħha għal dawn ix-xogħlijiet u l-permess inħareġ** għalkemm huma ma kinux ġew ikkonsultati.[51] Ix-xhud jisħaq li għalkemm kellhom jiġu notifikati bil-ftuħ tal-aperturi u li l-uffiċċju kien qed joġġezzjona għalihom, ***"minn naħa tagħna ma konniex qeghdin nikkontestaw l-permessi li kellhom"*.**[52] Dr. Vella Gauci enfasizza li *"dan kien wirt storiku u f'ebda waqt ma tista' tgħid li dak ser jerga jkun l-istess ħajt. Il-ħajt li waqa' kien jikkonsisti f'madwar għaxar metri tul b'madwar tlett sular l-isfel. Ma dan intilef ukoll metru u nofs ta' arkeoloġija li kienet ġiet eskavata fil-kuntest tax-xogħlijiet li saru riċentement u li parti sostanzjali minnha għadha hemm tidher sal-llum. Id-dannu li sar huwa irreparabbli. B'mod realistiku dannu fil-proprjetà sar. Kull min għandu għal qalbu l-wirt storiku ma jistax ma jgħidx li ma sarx dannu u li l-ħsarat hija waħda rriversibbli. It-tieni (2) punt li rrid nagħmel huwa li l-mekkaniżmu li suppost jipproteġi l-proprjetà tal-Gvern f'dan il-każ falla u ma ssalvagwardjax il-proprieta' tal-gvern."*.[53]

---

48 Fol.667

49 Fol.667-668

50 Fol.682. Vide **Dok.MCGN** a fol.684 et seq

51 Fol.121-122

52 Fol.123

53 Ibid.

Mons. Dr. Vella Gauci wkoll hu xhud *ex parte* u mhux espert maħtur mill-Qorti jew fl-ambitu tal-Inkjesta Maġisterjali fejn jista' jagħti opinjoni dwar il-valur storiku tal-ħajt li kkollassa.

John Cremona, addett mal-Uffiċċju Amministrattiv taċ-Ċittadella, spjega kif fis-16 ta' Marzu, 2018, wara li sa mill-5 ta' Marzu kien qed josserva xogħolijiet fuq dar privata li għandha l-appoġġ mal-foss, intebaħ b'xogħlijiet li kienu qed isiru fuq in-naħa ta' wara tad-dar. Ħa ritratti li sussegwentement ġew mgħoddija lill-espert Max Xuereb. B'dak li osserva informa l-perit tal-Ministeru. Kien hemm li ġie mgħarraf li l**-permess kien jinkludi l-ftuħ ta' aperturi għal ġol-Foss taċ-Ċittadella**. Fit-18 ta' April, 2018 għall-ħabta tad-9.30am ġie nfurmat minn George Scicluna u Jonathan Micallef, impjegati mal-istess Uffiċċju, li **raw parti mill-ħajt jaqa'**. Ftit wara fuq il-post waslu l-Ministru u Mons. Dr. Joe Vella Gauci u ġie deċiż li jittieħdu proċeduri legali min-naħa tal-Ministeru u tal-Lands.[54]

In kontro-eżami jsemmi li l-ħaddiema li nfurmawh bl-aħbar li waqa' l-ħajt ma kinux tkellmu mal-Perit Torpiano, kif lanqas ma kien kellmu hu. Hu kien ġie mgħarraf li *"l-ewwel beda jisma qisu caqciq fl-injam, għax kien hemm l-injam qed jgħattu l-aperturi, imbagħad waqgħet parti mill-ħajt li tiġi minn nofs il-ħajt qisu lejn it-Teatru Astra, imbagħad, u baqgħet biċċa mdendla fuq, u ftit minuti wara waqgħet il-biċċa l-oħra li tiġi n-naħa tas-Citadel Cinema".*[55]

Filwaqt li dan l-estratt jibqa' *hearsay,* **kellha tkun id-difiża li identifikat lil dawn il-ħaddiema u tellgħathom jixhdu!** Dan ukoll hu ċirkostanza mhux mingħajr sinifikat hekk kif ġa ntqal li kien mertu interament tad-difiża li insistiet biex korrispondenza bejn il-Planning Authority u SCH tiġi esebita**.**

George Scicluna, Supervisor mal-Ministeru ta' Għawdex, imressaq mid-difiża, spjega kif dakinhar li waqa' l-ħajt kien għadu kif għamel ir-ronda tiegħu maċ-Ċittadella. X'ħin mar l-uffiċċju sab lil Jonathan Micallef. Kif kienu qed jitkellmu nstema ħoss u marru jaraw x'ġara: *"Sa xħin inżilna kien baqa' parti mdendla mill-ħajt u niżlet il-parti l-oħra."* Il-ħajt li waqa' kien fuq in-naħa tal-lemin int hu dieħel, *"In-naħa tal-parti tal-każin ta' La Stella* ***niżlet l-ewwel*** *waħda, imbagħad kien baqa' l-parti tan-naħa taċ-ċinema, l-imdendla, li waqgħet ftit minuti wara.... Il-ħajt niżel parti minnu u kien baqa' parti oħra li ddendlet."*. Il-ħajt in-naħa tal-każin La Stella kien iġġarraf għal kollox. Ix-xhud spjega li peress li l-ħajt kien imtarraġ, mhux ħa jaqa' ħajt għad-dritt, *"il-partijiet tiegħu, qisha, kif ħa taqbad tgħid? qisek għandek koxxa iddendlet*

---
[54] Fol.119-120

[55] Fol.271

u niżlet; iktar ma tinżel 'il isfel iktar kienet wiesa'" Filwaqt in-naħa tal-Stilla waqa' kollu, fuq in-naħa taċ-ċinema dik il-parti tal-ħajt baqgħet imdendla *"Rajna l-ħajt... qiegħed maqlub hekk 'il isfel, qed iserraħ għal ftit li kien baqa'. Imbagħad naturalment, naħseb, jien m'inhix bennej, bil-piż sfronda kollox."*[56]

Jonathan Micallef, li kien mas-Supervisor George Scicluna x'ħin instema l-ħoss, ikkonferma dak li stqarr Scicluna. Meta waslu sabu li n-naħa tal-ħajt tal-każin tal-Istilla kienet waqgħet b'parti minnu fuq in-naħa taċ-ċinema għadu hemm. Id-dar ta' Agius kienet inti u dieħel mit-triq iktar 'l isfel fuq in-naħa tal-lemin.[57]

> *Dr Carmelo Galea: U bejn wieħed u ieħor, jekk inhu d-dar ta' Mark fiha ħamsin pied (50') wisgħa, tista' tgħidilna kemm kien waqa' mill-ħajt? Waqa' nofsu? waqa' tlett kwarti?*
> *Ix-xhud: Naħseb waqa' iżjed minn nofsu, nofsu, hekk qisu, issa dak il-ħin...*
> *Dr Carmelo Galea: Mill-ħajt ta' mal-Istilla, kien baqa' xi ħaġa?*
> *Ix-xhud: Le, ma kien baqa' xejn.*
> *Dr Carmelo Galea: Ma kien baqa' xejn. U n-naħa tas-cinema kien baqa'.*
> *Ix-xhud: In-naħa tas-cinema kien baqa'.*

Micallef jgħid li bejn x'ħin waqgħet l-ewwel parti u x'ħin waqgħet it-tieni parti għaddew ftit minuti għaliex malli lemaħ l-ewwel parti li ġġarrfet mar iċempel għall-ambulanza u kien laħaq irritorna fuq is-sit meta ra l-parti l-oħra taqa'.[58]

Hu kawża ta' tħassib għaliex dawn l-uniċi xhieda okulari ma ġewx mitluba jagħtu d-depożizzjoni tagħhom quddiem il-Perit Torpiano.[59] Kienu huma li raw bil-*'moviola'* l-ħajt jiġġarraf u xhieda daqstant importanti indubjament kienet ser tkun ta' rilevanza għall-espert biex jasal għall-konklużjonijiet tiegħu dwar id-dinamika ta' **kif** waqa' l-ħajt.

Kemm-il darba l-espert Perit Torpiano ma kienx mgħarraf bl-eżistenza ta' dawn iż-żewġ uffiċjali, l-investigazzjoni u minn tal-inqas il-prosekuzzjoni li segwiet fuq l-investigazzjonijiet, kellha obbligu tressaq xhieda hekk essenzjali li setgħu jitfgħu dawl dwar liema parti tal-ħajt ċeda l-ewwel, biex b'hekk ir-riżultanzi tal-Perit Torpiano setgħu jiġu tassew sostanzjati o meno, ġaladarba hu wasal għall-konklużjonijiet tiegħu wara li l-ħajt kien laħaq waqa' għal kollox.

---

[56] Fol.332-333
[57] Fol.336-337
[58] Fol.337
[59] Fol.338 u 339

Il-**Perit Adrian Falzon** tqabbad minn Mark Agius biex jiddisinja l-bażi tat-*tower crane* li kien ħa jintuża għall-kostruzzjoni. Ix-xhieda tiegħu hi ferm importanti tenut kont li dan il-Perit kellu l-okkażjoni jara fażijiet tal-proġett minn qabel tneħħew il-kmamar, kif ukoll wara. Wara li ġġarraf il-ħajt għen fil-kostruzzjoni tiegħu.

Fuq is-site *"mort kemm-il darba, però mort qisu xi erba' ġimgħat qabel ma waqa', u dik kienet l-okkażjoni fejn il-kmamar ta' wara kienu diġà tneħħew u jiena rajtu, il-ħajt ma kellu l-ebda sinjal li kien hemm xi problema strutturali fil-ħajt. .... l-ewwel net l-iskop tas-site visit tiegħi ma kinitx biex nispezzjona l-ħajt, però meta jkun hemm problema fuq ħajt ta' dak it-tip ikollok jew konsenturi, cracks, u hemm tipi diversi ta' cracks u l-pożizzjonijiet tagħhom jindikaw affarijiet differenti, u wkoll f'dak l-għoli jista' jiżżaqqaq il-ħajt. Jiena meta mort,* ***sa erba' ġimgħat qabel ma kien hemm l-ebda sinjal....ma rajt xejn****...... Jiena meta kont mort l-ewwel drabi, il-kmamar kienu għadhom hemm. U jiena kont* <u>*rajt illi l-kmamar kienu nbnew wara l-ħajt u li ma kienux imqabbdin mal-ħajt innifsu.*</u> *..... wara li tneħħew il-kmamar kienet ċara illi l-kmamar ma kinux imqabbdin mal-ħajt. ... Inbnew f'perjodi differenti. Ovvjament wara l-ħajt..... ma kinitx fiżikament possibbli illi l-kmamar jinbnew qabel il-ħajt. Jiġifieri l-ewwel inbena l-ħajt illi għal perjodu dan ifisser li kien stabbli mingħajr il-kmamar, imbagħad f'perjodu wara nbnew il-kmamar."*[60]

Dak li jsegwi jimpingi fuq l-element tal-*culpa*, il-<u>prevedibbilità,</u> fejn għalkemm Falzon mhux espert tal-Qorti u l-Qorti ma tistax tqis l-opinjoni tiegħu, daqstant ieħor, tenut kont is-sengħa tiegħu biex jiżvolġi x-xogħol rimedjali li ġie mqabbad jagħmel, hemm rilevanza f'dak li jgħid in kwantu għal dawk <u>il-fatti li kkonstata u ra b'għajnejh,</u> tant li anke l-abbli prosekutur jagħmel kontro-eżami fuq dak li osserva dan ix-xhud tul iż-żmien li kien qed imur *on site*. Falzon jixhed:

"Kemm ilni perit jiena l-ewwel darba li rajt ħajt mibni b'dak il-mod, speċjalment ħajt ta' ċerta età illi jkun mibni b'dak il-mod....U ta' ċertu għoli ovvjament..... Peress li ma kien esebixxa l-ebda sinjali li kien qed jiżżaqqaq ... ***F'dan il-każ ma kienx hemm dawk is-sinjali ħlief fl-aħħar. ....Il-ħajt mibni bis-sengħa jkollu l-mursalli, tant illi jekk jaqa' l-ħajt, il-mursalli ma jaqgħux, kif ġara fuq in-naħa l-oħra,*** *imma peress li ma kien hemm l-ebda rabta ħlief rabta ta' xi ħaġa tħokk ma' oħra, imbagħad la darba ċediet dik, imbagħad kompla nieżel il-ħajt kollu".*[61]

In kontro-eżami jispeċifika li żar is-sit darbtejn qabel ma twaqqaw il-kmamar kif ukoll darba wara li tneħħew. Kien ra l-ħajt mhux min-naħa ta' barra iżda mid-dar ta' Agius. Jikkonferma li sa erba' ġimgħat qabel ma waqa' l-ħajt, ma rax sinjali li

[60] Fol.342-343
[61] Fol.344

ħajt ikun ser iċedi; dawn is-sinjali jkunu jidhru fil-ħajt innifsu hekk kif minn ġewwa jibda jitbewwaq il-ħajt, ***"ma rajt l-ebda sinjal".***[62]

Xhieda li timpinġi direttament fuq il-mertu tal-imputazzjonijiet addebitati u senjatament fuq jekk kienx hemm negliġenza jew traskuraġni da parti tal-imputat Mark Agius hi dik tal-*foreman* **Jason Saliba**. Tenut kont li Saliba mhux ko-imputat ix-xhieda tiegħu għandha forza probatorja. Saliba jispejga:

"Illum, jien mort fuq il-passaġġ ta' fuq, u rajt il-"hairline crack", mal-ħajt ta' wara tal-bini. Min-naħa ta' ġewwa kien hemm parti li kienet qed tfarfar – jiġifieri kien qed jaqa' xi trab min-naħa tal-lemin, meta tħares lejn il-ħajt minn ġo d-dar.

*Jiena **ddiskutejt mal-perit dalgħodu, u qalli li minflok pedament kien se jgħidli niex nagħmlu saqaf biex nirfdu il-ħajt.** Ma konniex se nibnu ħitan, imma s-saqaf kien se jkun minn appoġġ għall-ieħor. Is-saqaf kien se jkun bi "flush" beams.*

Il-perit tani x'kelli nagħmel, u jiena tlaqt mill-post bejn 8:30 u 8:45am. Wara ċempilli Mark Agius u qalli li kien waqa' l-ħajt.

Jiena kont involut fil-ftuħ tat-twieqi fil-parti tal-ħajt 'il fuq mill-passaġġ. Jiena kont għidt lin-nies li jaħdmu mal-kumpanija P&A Construction x'kellhom jagħmlu. Il-bieb kien ġa hemm. It-twieqi qtajnihom biċ-"chainsaw" ġo qoxra waħda, li kienet xulliel. Ma daħħlu l-ebda makkinarju biex iġorru l-materjal li tneħħa."[63]

L-imputat **Mark Agius** xehed fl-inkjesta:

> *Jiena qabbadt il-Perit Micallef bħala l-perit tal-proġett, ġibna l-permessi u meta kien kollox "clear", nfurmajna d-Dipartimenti meħtieġa li kienu se jibdew ix-xogħolijiet; u bdejna x-xogħol qisu xagħrejn ilu.*
>
> *Qabbadt il-kumpanija Xrik Construction, li wieħed minnhom huwa Anthony Bugeja, biex **jagħmel "demolition" tal-binja, skont il-"method statement" li ppreżentajna lill-OHSA.** Ħadem bil-makkinarju żgħir, minħabba l-aċċess fil-post.*
>
> *Il-bennej, Jason Saliba, huwa mpjegat ta' kumpanjia tagħna, P & A Construction Ltd., li kien se jieħu ħsieb x-xogħol tal-bini. Sa llum, kien għadu ma sar xejn xogħol ta' bini. S'issa ħadem biss Anthony Bugeja. Sar xogħol fuq il-ħajt li jitla' 'il fuq*

[62] Fol.345
[63] Fol.116

mill-passaġġ ta' madwar il-Foss. Dan ix-xogħol kien jikkonsisti fi ftuħ ta' bieb eżistenti, li kien ngħalaq minn persuni tal-familja tiegħi, minħabba sigurta'. U nfetħu t-twieqi skont il-permess approvat. It-twieqi nfetħu "manually", biċ-"chainsaw". Nqalgħu sitt kantuni, li nġarru minn ħaddiema oħra għal ġo vettura li kienet fit-triq. Il-bieb nfetaħ kompletament għax kien fuq qoxra waħda; u t-twieqi nqatgħu fuq ħxuna waħda, min-naħa tal-passaġġ. Minn-naħa l-oħra konna għadna ma ftaħnihomx għax kien hemm l-għoli.

Jiena, b'responsabilta', kont nittawwal kuljum fuq is-sit, u qatt ma rajna periklu. Dejjem eżaminajna l-ħitan għal xi muvimenti. Sa nhar t-Tnejn li għadda qatt ma rajna ċaqlieq.

T-Tnejn filghaxija tlajna flimkien mal-perit u Anthony Bugeja, fid-"Ditch", biex naraw kienx hemm ċaqlieq, u ndunajna li kien hemm "hairline crack", ta' tul ta' madwar sitt piedi, bejn il-ħajt u l-madum eżistenti (tal-passaġġ). Ma nafx ngħid fuq liema naħa tal-bitħa kienet din il-kunsentura.

Immarkajna t-truf tal-kunsentura, biex nimmonitorjaw din jekk mhux se titħarrek.

T-Tlieta komplew ix-xogħolijiet. Dak iż-żmien kien qed jiġi mneħħi l-materjal minn ġod-dar. Dan huwa materjal li kien qed jitneħħa; materjal tat-tħaffir tal-pedamenti. ***Dejjem qagħdna attenti li fit-tħaffir għall-ebda raġuni ma nżilna taħt il-livell tal-pedamenti tat-terzi persuni. Il-livelli nafuhom mit-"trial holes" li għamilna ma l-appoġġi;*** *u fil-fatt l-appoġġ fuq in-naħa tax-xellug mhuwiex skavat, għax il-pedamenti kienu fil-wiċċ.*

T-Tlieta filgħaxija, Anthony Bugeja ċempilli u nfurmani li l-kunsentura li kien hemm fil-passaġġ kienet twalet b'żewġ piedi. Jiena nfurmajt il-Perit, u nltqajna llum fuq is-sit, b'ħaddiema ta' Anthony Bugeja u Jason Saliba, flimkien mal-Perit, biex naraw kif se nimxu 'il quddiem. Sat-Tlieta filghaxija konna ddeċidejna mal-perit biex nibdew il-pedamenti.

L-Erbgħa filgħodu, meta morna fuq is-sit, fuq l-esperjenza tal-perit u Jason Saliba, bdejna naraw għall-ewwel darba il-ħajt ifarfar. Innutajna li kien qed isir muviment. Tkellimna, u ddeċidejna li minflok pedamenti konna qed norganizzaw li nagħtu bejt fil-għoli ta' sular, biex nirfdu il-ħajt. Dan kien 8:30 ta' filgħodu. Is-sit kien magħluq, u għal ħabta ta' 9:30 nfurmawni li

***kien seħħ l-inċident.** Infurmawni mill-Għassa. Jiena avżajt lill-Perit, u l-persuni li kienu nkarigati, li x-xogħol li konna ppjanajna li ngħamlu ma kienx se jseħħ."*[64]

Dan ifisser li Mark Agius inkariga persuna liċenzjata u mhux xi dilettant biex jagħmillu x-xogħlijiet! Inoltre hi manifestazzjoni kif tassew kien pjanat li tittieħed azzjoni **immedjata** rimedjali malli l-Perit intebaħ bil-*hairline crack* u bit-tfarfir tal-ħajt.

Imiss li jiġu kunsidrati l-provi saljenti li nġiebu 'l quddiem mill-partijiet in sostenn tal-każijiet rispettivi tagħhom.

Ikkunsidrat ukoll:

Provi Saljenti

1. Dakinhar li ttieħdet ix-xhieda tiegħu fl-inkjesta, Mark Agius semma kif il-proġett li għalih inħareġ il-permess kien wieħed mill-proġetti ta' kumpanija Ben Hotels Ltd., li tagħha hu kien wieħed mid-Diretturi. Semma kif kien wieħed mis-sidien tad-dar li fuqha nħareġ il-permess għax-xogħlijiet.

Il-Qorti rat li fid-dokumentazzjoni kollha relattiva għall-applikazzjoni u l-ħruġ tal-permess,[65] kif ukoll fid-dokumentazzjoni kollha mibgħuta biex isir ix-xogħol rimedjali, l-*enforcement order* u l-*conservation order*, hu **biss isem l-imputat Mark Agius f'ismu personali li jissemma.**

Il-proċess ma fih l-ebda evidenza dwar kif Joseph Agius u Maria Agius kellhom xi relazzjoni mal-proġett in kwistjoni. Lanqas prova li huma aħwa mal-imputat Mark Agius ma nġabet u wisq anqas li huma sidien jew ko-proprjetarji tal-fond 3 Triq Sir Adrian Dingli, Victoria.

Wara li kien ilhom bi proċeduri mdendla fuq rashom għall-aktar minn ħames snin, baqa' ma nġabet lanqas farka li hi farka ta' prova dwar kif dawn Joseph Agius u Maria Agius kienu involuti jew b'xi mod, dirett jew indirett, mal-proġett li dwaru nħareġ il-permess **PA4553/17.**[66]

---

[64] Fol.114-115

[65] Fol.66 et seq u **Dok.MC** a fol.636 et seq

[66] **Dok.MC** a fol.636 et seq

Għalkemm Gordon Grech isemmi li meta waqa' l-ħajt mar *on site* fejn kien hemm Mark Agius *"u wara ġie Joseph"*,[67] ma jingħataw ebda dettalji ulterjuri dwar min kien dan "Joseph" filwaqt li jibqa' ma jiġi pruvat xejn li jorbot lil dan l-individwu mal-għemil inkriminat. L-istess jingħad għal Maria Agius.

Għalhekk il-Qorti hi sbalordita għall-fatt kif, wara li żewġ persuni jiġu mixlija *inter alia* bil-qerda tal-patrimonju kulturali, lanqas biss jinġiebu provi li jwasslu biex tirriżulta l-konnessjoni tagħhom mal-proġett, mal-applikazzjoni u *multo magis* mat-tiġrif tal-ħajt in kwistjoni.

Konsegwentement l-imputati **Joseph Agius u Maria Agius qed jiġu liberati mill-imputazzjonijiet kollha addebitati lilhom.**

Jibqa' għalhekk jiġi determinat jekk l-imputat Mark Agius għandux jinstab ħati tal-imputazzjonijiet miġjuba fil-konfront tiegħu.

2. Id-Difiża wriet tħassib serju għall-fatt li f'dan il-każ kien hemm tentattivi biex ċerta evidenza tibqa' mistura f'aktar minn okkażjoni waħda: (i) il-korrispondenza bejn l-SCH u l-Planning Authority kemm qabel kif ukoll wara t-tiġrif tal-ħajt; (ii) dik taż-żewġ ħaddiema Scicluna u Micallef, u (iii) il-Permess Approvat **PA03035/07**[68] dwar ir-Restawr tas-Swar taċ-Ċittadella.

(i). Fil-korrispondenza bejn il-Planning Authority u s-SCH li minnha rriżulta li s-Sovrintendenza, illum *parte civile*, jiġi dikjarat mill-SCH li l-ħajt in kwistjoni ***"does not indicate any evident threat to Cultural Heritage and therefore the Superintendence finds no cultural heritage concern regarding the proposed development".***[69]

(ii). Intwera tħassib ukoll għall-fatt li minkejja, sa mill-inkjesta, ġie stabbilit li kienu ħaddiema addetti mal-Uffiċċju amministrattiv taċ-Ċittadella li raw il-ħajt jiġġarraf, dawn baqgħu ma tressqux biex jixhdu quddiem il-Perit Torpiano u wisq anqas f'dawn il-proċeduri.[70] Konsegwentement ma setax ma jingħatax piż konsiderevoli għall-fatt li biex wasal għall-konklużjoni tiegħu, il-Perit Torpiano, ma ġiex

---

[67] Fol.545
[68] **Dok.MCSP** a fol.669 et seq
[69] **Dok.GGX1** a fol.234
[70] Fol.339-340; 337-338

mgħarraf li kien hemm dawn iż-żewġ xhieda okulari li, bit-testimonjanza tagħhom, tirriżulta d-dinamika ta' **kif** iġġarraf il-ħajt.

(ii) *Multo magis,* waqt li saru sforzi kbar sabiex Magro Conti, xhud *ex parte,* jixhed li l-ħajt li ġġarraf kien jifforma parti mill-fortifikazzjonijiet, il-permess li d-difiża esiġiet li jiġi esebit dwar il-***Restawr tas-Swar*** **PA03035/07**[71] jimmanifesta proprju l-oppost!! M'hemmx dubju li dan ix-xhud tal-mestier hu konsapevoli ta' dak il-permess u l-pjanta miegħu annessa li tiddelineja l-fortifikazzjonijiet taċ-Ċittadella!

3. Il-Qorti kienet tistenna li l-Perit Torpiano jintalab mill-investigaturi jieħu x-xhieda ta' dawn iż-żewġ impjegati li jissemmew l-ewwel darba minn John Cremona: ***"L-Erbgħa, 18 ta' April 2018 għal ħabta tad-9.30am ġew jinfurmawni li weqghet parti mill-hajt tal-foss. Dawn kienu George Scicluna flimkien ma' Jonathan Micallef li huma zewgt impjegati taghna u li raw parti mill-hajt jaqa".***[72]

Però jirriżulta li x-xhieda ta' Cremona ttieħdet mill-abbli perit legali waħedha fil-preżenza tal-uffiċċjal investigattiv u tal-espert fotografiku Max Xuereb.[73] Għalhekk jidher li l-espert Torpiano qatt ma ġie mgħarraf bl-eżistenza ta' dawn iż-żewġ ħaddiema, aħseb u ara bl-import potenzjali tax-xhieda tagħhom in kwantu dwar jekk tali xhieda komplietx tikkonferma l-konklużjonijiet minnu milħuqa o meno; dan biex ikompli jiġi determinat jekk il-konstatazzjonijiet tiegħu dwar prevedibbiltà tal-kollass baqgħux ireġġu!

B'hekk skatta l-obbligu u dover fuq l-investigaturi, u sussegwentement il-prosekuzzjoni, li l-espert Torpiano jiġi infurmat bihom u f'dawn il-proċeduri ma tistenniex id-difiża tħarrikhom hi bħala xhieda tagħha. Wara kollox fuq il-Pulizija Eżekuttiva jaqa' d-dmir li tressaq provi kemm favur kif ukoll kontra l-imputat:

> 346.(1) Huwa dmir tal-Pulizija li żżomm l-ordni u l-kwiet pubbliku, li ma tħallix isiru reati, li tikxef u tinvestiga r-reati li jsiru, li tiġbor il-provi, sew kontra sew favur il-persuna suspettata li tkun għamlet dak ir-reat,.....[74]

In-nuqqas ta' smigħ tax-xhieda ta' Jonathan Micallef u George Scicluna hu tassew gravi in kwantu tali xhieda hija waħda li, minn aspett tekniku, potenzjalment

[71] **Dok.MCSP** a fol.669 et seq
[72] Fol.119-120
[73] Fol.119
[74] Artikolu 346 tal-Kodiċi Kriminali

tagħti xejra kompletament differenti ta' dak li effettivament wassal biex il-ħajt jaqa' bil-konsegwenza li jiġi determinat jekk dak li seħħ kienx prevedibbli.[75]

George Scicluna semma li *"Sa xħin inżilna kien baqa' parti mdendla mill-ħajt u niżlet il-parti l-oħra....In-naħa tal-parti tal-każin ta' La Stella* ***niżlet l-ewwel*** *waħda, imbagħad kien baqa' l-parti tan-naħa tas-cinema, l-imdendla, li waqgħet ftit minuti wara.... Il-ħajt niżel parti minnu u kien baqa' parti oħra li ddendlet."*[76]

Il-**Perit Falzon** inkarigat minn xogħlijiet rimedjali, ukoll jagħti dettalji importanti in kwantu għal dak li seta' jikkonstata bħala fatt dwar il-parti tal-ħajt li tiġi fuq in-naħa tal-lemin fid-direzzjoni ta' Malta (mill-proprjetà ta' Agius):

"il-ħajt ma kellu l-ebda rabta tal-ħajt tal-appoġġ. Jiena meta rajtu l-ħajt kien imwaqqa' kompletament, kulma kien fadal kienu l-mursalli tal-ħajt fuq in-naħa tax-xellug u fuq in-naħa tal-lemin ma kien hemm xejn; kien hemm lega ħamrija..... jindika li kien hemm fih xi tip ta' matskan"[77]

Imbagħad jagħmel dikjarazzjoni importanti li timpinġi direttament fuq il-kwistjoni ta' prevedibbilità tal-ħsara kaġunata, mertu tal-ewwel żewġ imputazzjonijiet:

"Kemm ilni perit jiena l-ewwel darba li rajt ħajt mibni b'dak il-mod, speċjalment ħajt ta' ċerta età illi jkun mibni b'dak il-mod....U ta' ċertu għoli ovvjament.... l-ħajt waqa' għax tilef ir-rabta ma' dik in-naħa tal-appoġġ. Peress li ma kien esebixxa l-ebda sinjali li kien qed jiżżaqqaq jew li ma kienx hemm.... ***....Il-ħajt mibni bis-sengħa jkollu l-mursalli, tant illi jekk jaqa' l-ħajt, il-mursalli ma jaqgħux, kif ġara fuq in-naħa l-oħra,****."*[78]
In kontro-eżami jżid li sa erba' ġimgħat qabel ma waqa' l-ħajt is-sinjali li ħajt ikun ser iċedi li jkunu jidhru fil-ħajt innifsu hekk kif minn ġewwa jibda jitbewwaq il-ħajt, ***"ma rajt l-ebda sinjal".***[79]

Kif il-ħajt ma wera ebda sinjali għall-Perit Falzon daqstant ieħor ma jistax jingħad b'xi sforz tal-immaġinazzjoni li l-imputat, *qua* sid u l-applikant tal-proġett, **kellu**

---

[75] Bħala parentesi u kif sew tirrimarka l-abbli difiża tal-Perit Micallef, il-Qorti tosserva li l-ġurisprudenza tgħallimna li **min irid jiġġudika fuq il-fatti għandu l-kompitu jiddeċiedi dwar il-prevedibbiltà o meno tal-event dannuż**.
[76] Fol.332-333
[77] Fol.343
[78] Fol.344
[79] Fol.345

jipprevedi li ħajt apparentement robust bħal ma kien il-ħajt in kwistjoni, ma kienx marbut mal-appoġġi min-naħa minnhom.

4. **<u>Xogħol kollu kopert bil-permess PA4553/17</u>**

Prova ċara li x-xogħol propost mill-applikant Mark Agius kien wieħed li jilħaq ir-rekwiżiti u standards tal-Awtorità, mhux sempliċiment tirriżulta mill-fatt li **nħareġ il-permess relattiv** biex isiru dawk ix-xogħlijiet kif proposti, iżda li **ma kien hemm ebda oġġezzjoni għal *Method Statement*** ippreżentat.

(i) Ma nġabet lanqas ombra ta' prova li l-imputat fil-kors tax-xogħlijiet li kienu jsiru wettaq xi għemil jew ta struzzjonijiet biex isir xi għemil, jew b'xi mod ieħor <u>iddevja</u> mix-xogħlijiet li kienu proposti jsiru u bil-metodoloġija u l-operat deskritt fil-*Method Statement*.

(ii) Hu interessanti li l-*Proposal* għall-applikazzjoni stess issemmi li *"to **demolish** back part of the building….".*[80]

(iii) Ġie preżentat il-**Construction Management Plan** datat il-15 ta' Frar 2018.[81] Fis-sezzjoni 4.0 intestata *Demolition/Excavation Works* hemm deskritt ix-xogħlijiet li kienu ser isiru, li <u>ma jirriżultax li kien hemm xi varjazzjoni</u> minn dak li kien dikjarat bħala xogħlijiet previsti. Imbagħad fis-sezzjoni 5.0 intestata *Construction Works* insibu li *"loads from the proposed building will be directed towards the foundation thereby avoiding excessive loads onto existing party walls".*[82]

(iv) Prova oħra li x-xogħlijiet kienu koperti bil-permess **PA4453/17** hi ċ-<u>*Cittadella Conservation Order*</u> tas-26 ta' Settembru 2019, fejn jiġi dikjarat *"A section of the parapett wall and counterscarp at Cittadella collapsed in 2018 during the engineering **Works covered by PA4553/17 ....".***[83]

(v) Tajjeb jiġi sottolinejat li t-tiġrif tal-ħajt ma kienx konsegwenza li kien hemm xi xogħlijiet li marru <u>lil hinn minn dak awtorizzat u konċess</u> li jsir mill-Awtorità tal-Ippjanar!

[80] Fol.177 u fol.240
[81] Fol.66 et seq
[82] Fol.67 *tergo*
[83] **Dok.GGZ16** a fol.583

Ma jirriżulta minn imkien li saru xogħlijiet mhux sanzjonati mill-Awtorità fejn l-imputat ta xi struzzjoni biex isir dan.

(vi) Fil-fatt Gordon Grech b'responsabbiltà jikkonferma li l-permess approvat mill-Planning Authority kien awtorizza li fil-ħajt in kwistjoni, dak li effettivament iġġarraf, l-Awtorità, għall-raġunijiet li tafhom hi biss, **kienet awtorizzat li jinfetħu fih bieb u żewġt twieqi.**[84]

Jgħid: ***"Ma kien hemmx permess biex jaqa' dak il-ħajt........ Kif waqa' ma nafx."***[85] Ikompli jikkjarifika billi jesebixxi pjanta:[86] *Kif tidher fuq il-pjanta Sinjura Maġistrat, mhix immarkata bl-isfar, jiġifieri dik il-parti ta' wara ma kellhiex dan il-ħajt ma kellux jitwaqqa'*[87]*......Kulma kien hemm* ***kellhom jinfetħu bieb u żewġt it-twieqi.....*** *[Spettur Bernard Charles Spiteri: Issa, fejn kienu se jinħarġu dawn iż-żewġ twieqi u l-bieb li qed tgħid, dawn hemm x'jiġi?] Jiġi l-parti ta' fuq ta' dan il-ħajt li jagħti għal fuq in-naħa tal-foss in-naħa ta' fuq minn fejn, il-parti jiġifieri minn fejn jgħaddu n-naħa tan-nies in-naħa ta' fuq..... Eżatt, parti mill-[istess] ħajt u li huwa elevation għal fuq in-naħa taċ-Ċittadella."*[88] Grech ikkonferma li f'dan il-ħajt li ġġarraf kellhom jinfetħu żewġ twieqi u bieb ***"Iva, ġo dan l-istess ħajt.".***[89] In kontro-eżami jikkonferma li hu ħareġ l-*enforcement notice* sempliċiment għaliex il-ħajt kien imwaqqa' u ma kienx hemm permess biex jitwaqqa' l-ħajt <u>mingħajr ma daħal fil-kwistjoni jekk it-twaqqigħ tal-ħajt kienx volontarju jew involontarju</u>.[90] Mitlub diversi drabi jwieġeb jekk *enforcement notice* tinħariġx anke meta jkun sar twaqqigħ **involontarju** jixhed li *"x'ġara, il-ħajt waqa', ... irrispettivament kif waqa', ... ma nidħolx fih jekk kienx inċident jew le!"*[91] Grech ikkonferma li hu **qatt ma kellu għalfejn jiddubita mill-verżjoni li tawh l-imputati.**[92]

(vii) Fil-fehma tal-abbli espert Torpiano kienet it-tneħħija taż-żewġt ikmamar fuq kull naħa tal-bitħa tal-fond nru.3 Triq Sir Adrian Dingli, Victoria, li wasslet għall-kollass tal-ħajt in kwistjoni iżda, jikkonferma li qal Grech, u ċioe' li l-ftuħ tal-

---

[84] Fol.530
[85] Fol.527
[86] **Dok.GGZ8** a fol.561
[87] Fol.528
[88] Fol.529
[89] Fol.529
[90] Fol.544-545
[91] Fol.548-549
[92] Fol.549

aperturi fil-ħajt in kwistjoni *"**saru skont il-permess approvat mill-Awtorità ta' l-Ippjanar**"*.[93]

(viii) Mark Cini, fuq pjanta preżentata mid-difiża, **Dok.CG,**[94] ikkonferma li l-ħajt li ġġarraf hu mmarkat bl-isfar. *"**Is-sit immarkat bl-isfar huwa s-sit kopert bil-permess tal-iżvilupp** fuq id-dar bil-faċċata fuq Pjazza Indipendenza, u l-permess li ma kienx ikopri l-ħajt tal-fortifikazzjoni fuq in-naħa ta' wara....... Il-ħajt ta' wara tas-sit li waqa' kien il-ħajt tal-fortifikazzjoni faċċata – Huwa l-boundary ta' wara li jmiss mal- –[Il-Qorti: Tas-safra, tas-safra.] Li jmiss mal-fortifikazzjoni."*[95]

Din il-pjanta hi proprju dik annessa mal-Permess **PA 03035/07**[96] – li kien biss fuq talba tad-difiża li ġie esebit mill-Awtorità għall-Ippjanar - li approva *"Restoration of Citadel Fortifications"*[97] li turi li **d-dar in kwistjoni lanqas biss tmiss mal-fortifikazzjoni** kif ser ikompli jingħad aktar 'il quddiem fil-konsiderazzjonijiet tal-Qorti dwar it-tielet imputazzjoni.

Ix-xhud b'onestà jikkonferma mal-Qorti li l-parti s-safra interament tmiss mal-fortifikazzjoni u l-parti tal-ħajt li ġġarrfet taqa' fil-*footprint* tal-parti s-safra għalkemm waqa' ħajt li kien 'il barra mill-parti li waqgħet *"Għax waqa' l-ħajt ta' lqugħ."*[98] Cini jikkonferma wkoll li l-parti li waqgħet **ma ġġarrfitx għaliex saru xi xogħlijiet fuqha** iżda l-ħsarat li saru kienu biss konsegwenza ta' xogħlijiet li kienu qed isiru esklussivament fuq area koperta bil-permess għall-iżvilupp:

> *"Ix-xhud: Jiena, mill-proċess u li rajt huwa li kien hemm ħajt tal-fortifikazzjoni li għandu faċċata fuq il-bitħa tas-sit tal-permess.*
> *Il-Qorti: Meta tgħid "għandu faċċata," qed imiss magħha? Jew sempliċiment overlooking, li jkun hemm distanza?*
> *Ix-xhud: Is-site, l-iżvilupp, id-dar l-antika, it was abutting this fortification wall.*
> *Il-Qorti: Abutting. And what was brought down –*
> *Ix-xhud: when the fortification wall broke down, it pull with it other parts of the fortification, those marked in blue.*
> *Il-Qorti: Very good, as I am understanding. So the first, the initial kien parti mill-bini li kien kopert mill-permess.*

[93] Fol.53
[94] **Dok.CG** a fol.676
[95] Fol.666-667
[96] Fol.675
[97] Fol.676
[98] Fol.667

Ix-xhud: *Parti mis-sit koperta bil-permess.*
Il-Qorti: *Parti mis-sit. Le, le, le, jaħasra!*
Ix-xhud: *Iva, iva, ok, ok.*
Il-Qorti: *Parti mis-sit. Jien kelli ħajt qed imiss mal-fortifikazzjoni; dak il-ħajt kien kopert bil-permess, ġara xi ħaġa u waqa', il-parti tal-permess, b'konsegwenza ġibed xi ħaġa oħra li ma kinitx parti mill-permess.*
Ix-xhud: *Iva, hekk fhimtu l-każ jiena.".*[99]

5. Fattur ta' sinifikanza kbira hu l-fatt li filwaqt li l-**Awtorità kienet hi li ħarġet il-permess** biex ġol-ħajt jinfetħu xejn anqas minn żewġt itwieqi u bieb; ħajt li jagħti għall-*covert way* taċ-Ċittadella bis-**Sovrintendenza ma ssib l-ebda oġġezzjoni għal tali xogħlijiet**.

Din hi l-istess Sovrintendenza li f'dawn il-proċeduri ikkostitwiet ruħha *Parte Civile* meta fil-kors ta' *Consultation Process* għall-ħruġ tal-permess, l-SCH mhux talli ma sabet l-ebda oġġezzjoni li f'dan il-ħajt jinfetħu bieb u aperturi, iżda ddeskrivewh bla valur tenut kont li x-xogħol propost ***"does not indicate any evident threat to Cultural Heritage and therefore the Superintendence finds no cultural heritage concern regarding the proposed development".***[100]

Wara kollox iċ-Chairperson taċ-Ċittadella Management Committee, Mons. Dr. J Vella Gauci, ikkonferma kif is-**Sovrintendenza tal-Patrimonju Kulturali kienet ħarġet l-approvazzjoni tagħha għal dawn ix-xogħlijiet u l-permess inħareġ** għalkemm huma ma kinux ġew ikkonsultati.[101] *"minn naħa tagħna ma konniex qegħdin nikkontestaw l-permessi li kellhom"*.[102]

Aktar serju minn hekk, **Mark Anthony Mifsud** semma kif anke Joe Magro Conti, li jixhed differenti f'dawn il-proċeduri, kien ukoll tal-fehma li **l-ħajt li ġġarraf ma kellu ebda valur storiku jew kulturali.**[103]

Iżda din id-dikjarazzjoni mill-entità daqshekk awtorevoli fuq dak li jikkostitwixxi patrimonju kulturali timmanifesta b'mod inekwivoku li, fil-verità, **il-ħajt li ġġarraf ma kienx parti mill-fortifikazzjoni, mal-istruttura skedata.**

---

[99] Fol.667-668
[100] **Dok.GGX1** a fol.234
[101] Fol.121-122
[102] Fol.123
[103] Fol.191

6. Diversi huma l-provi li jkomplu jissostanzjaw it-teżi li dan il-ħajt fortunatament ma kienx proprjetà kulturali jew parti mill-fortifikazzjonijiet ta' madwar iċ-Ċittadella kif addebitat bit-tieni imputazzjoni u bit-tielet imputazzjonijiet.

(i). Il-Perit Torpiano osserva li: *"L-istorja tal-kostruzzjoni tal-ħajt kollu mhux magħrufa: fil-wiċċ tal-paviment tal-passaġġ, fuq ix-xellug tal-parti ta' ħajt li waqgħet, jidhru il-fdalijiet ta' ħajt antik, probabbilment il-ħajt oriġinali madwar il-Foss taċ-Ċittadella,* ***li mhumiex fl-istess linja tal-ħajt li waqa',*** *imma jiltaqgħu mal-istess ħajt, kif muri b'vleġġa ħamra fir-ritratti Nru.1-4. ...... Wieħed jista' jikkonkludi li* ***l****-ħajt li waqa' u il-kmamar ma nbnewx fl-istess żmien".*[104]

(ii) L-imputat ġie addebitat bir-reat kontemplat bl-artikolu 70(1)(a) tal-***Att Dwar il-Patrimonju Kulturali,*** Kapitolu 445 tal-Liġijiet ta' Malta. Il-frażi "proprjetà kulturali" hi definita bl-artikolu 2 tal-Att bħala *"proprjetà mobbli jew immobbli li tagħmel parti mill-patrimonju kulturali"* filwaqt li l-frażi "patrimonju kulturali" tiġi definita bħala –

> … oggetti mobbli jew immobbli ta' importanza artistika, arkitettonika, storika, arkeologika, etnografika, paleontologika u geologika u tinkludi informazzjoni jew data relattivi ghall-patrimonju kulturali li jappartjeni lil Malta jew lil xi pajjiz iehor. Dan jinkludi wkoll siti jew depoziti arkeologici, paleontologici jew geologici, fdalijiet umani, pajsagg tal-art, tal-bahar u ta' taht il-bahar, gruppi ta' bini, kif ukoll kollezzjonijiet xjentifici, kollezzjonijiet ta' kampjuni naturali u ta' oggetti artistici, manuskritti, kotba, materjal ippubblikat, arkivji, materjal awdjo-viziv u riproduzzjonijiet ta' xi waħda minn dawn hawn qabel imsemmija, jew kollezzjonijiet ta' valur storiku, kif ukoll assi kulturali intangibbli li jinkludu l-arti, it-tradizzjonijiet, id-drawwiet u l-hiliet li jintuzaw fl-arti dimostrattiva, fl-arti applikata u fl-artigjanat u assi intangibbli ohra li ghandhom valur storiku, artistiku jew etnografiku.

L-artikolu 3 tal-Att jimponi żewġ kundizzjonijiet ulterjuri sabiex oġġett jitqies li jkun jagħmel parti mill-patrimonju kulturali:

> Għall-finijiet ta' dan l-Att, oġġett ma jitqiesx li jkun jagħmel parti mill-patrimonju kulturali kemm-il darba dan ma jkunx eżista f'Malta, inklużi l-ibħra territorjali tagħha, jew f'xi pajjiż ieħor, għal ħamsin sena, jew kemm-il darba ma jkunx oġġett ta' valur kulturali, artistiku, storiku, etnografiku, xjentifiku jew Industrijali, ukoll jekk kontemporanju, li għandu jiġi preservat.

(iii) Għalhekk fl-ewwel lok l-oġġett irid ikun: (i) *"eżista f'Malta, inklużi l-ibħra territorjali tagħha, jew f'xi pajjiż ieħor, għal ħamsin sena"*, u (ii) irid ikun oġġett *"ta'*

[104] Fol.54

valur kulturali, artistiku, storiku, etnografiku, xjentifiku jew industrijali, ukoll jekk kontemporanju, li għandu jiġi preservat".

Il-Perit Portelli jixhed li *"Ilu ħamsin sena, ma tistax tgħid m'ilux"*.[105] Għalkemm b'din id-dikjarazzjoni jiġi sodisfatt l-ewwel rekwiżit biex oġġett jaqa' fid-definizzjoni ta' "patrimonju kulturali" kellu jiġi ppruvat ukoll li huwa "*ta' valur kulturali, artistiku, storiku, etnografiku, xjentifiku jew industrijali, ukoll jekk kontemporanju, li għandu jiġi preservat*" kif kontemplati bl-artikolu 3 tal-Att.

Tali prova kellha ssir sal-grad taċ-ċertezza morali.

Hawnhekk għandu bilfors jiġi rilevat li l-**Perit Angelo Portelli** xehed li l-ħajt huwa ħajt riċenti u mhux il-Bastjun ta' San Mikiel. Huwa ħajt ġdid u jekk tmur fil-post ħlief bibien u twieqi jħarsu fuq *counterscarp* ma hemmx.[106] Fil-fatt kif jirriżulta mir-rapport tal-espert Torpiano, fil-ħajt in kwistjoni kien hemm indikazzjoni li fil-passat diġà kienu nfetħu bibien fih tant li parti mill-proġett kien jinkludi li dan il-bieb jerġa jinfetaħ.[107] Anke **Mons. Dr. Joe Vella Gauci** fl-inkjesta xehed li *"il-bieb kien pre-eżitenti però kien magħluq bil-ġebel"*[108], indikazzjoni li fil-ħajt in kwistjoni kienu saru interventi minn żmien għal żmien.

Mill-**Method Statement**[109]**,** esebit minn Gordon Grech,[110] li sar mill-Periti Saviour Micallef u Edward Said wara t-tiġrif u liema rapport ***"ġie approvat fil-prinċipju"***[111] mill-Awtorità, tinsab osservazzjoni li mhux mingħajr importanza għaliex hi proprju f'din id-deskrizzjoni fejn jibda jinħoloq dubju dwar kemm il-ħajt in kwistjoni kienx tassew parti mill-fortifikazzjonijiet tant li ssir distinzjoni bejn *"the wall"* u il-"*counterscarp*". Anzi din id-dikjarazzjoni waħedha xxejjen it-tieni u t-tielet imputazzjoni:

> *"**The wall did not follow the ditch side counterscarp wall alignment,** as the counterscarp clear width in front of site varied from 3.0m on the West to 5.2m on the East....*
>
> *Initial Analysis of this collapse indicate that:*

105 Fol.622
106 Fol.621
107 Fol.53. Vide ritratt nru.12 a fol.50
108 Fol.121
109 Fol.144 et seq. *Addendum to Method Statement* a fol.180 et seq.
110 Fol.125
111 Ibid.

- *Whilst the collapsed wall was built with a double skin in ashlar masonry blocks above the covert way level, the collapse on the western side shows that irregular Stones laid in earth were used below this level.*
- *The wall was built unhewn and seperate from the adjacent back wall on the eastern side – vide photos 4 and 10. This applies to the wall above and below the covery way level. This suggests that probably, it was built seperately and at a later stage than the adjacent eastern one. Photos 4 and 10 also show that the eastern party wall above the counterscarp level extends right to the back. However, below this level, it does not extend to the back. Indeed the upper part of this wall is built on a pocket of earth along its last stretch of ċirca 1.0m.*
- *A preliminary inspection of the collapse suggests that **the counterscarp wall abutting the ditch** is quite solid and coirca 1.2m thick, having an outer and inner face. It was **not connected** with the collpased wall – photo 7."*[112]

Il-Perit Hermann Bonnici, li tqabbad mill-Planning Authority biex jikkonstata l-ħsarat, ukoll jirreġistra qbil ma' dak li ngħad fil-**Method Statement**. Fil-parti intestata *'The historic significance of the site'* jagħmel is-segwenti dikjarazzjoni:

"From the preliminary investigation carried out on site it can be deduced that the configuration of the stone used in the building of the counterscarp varied from one construction element to another. Irregular-shaped Stones laid in earth were used for the foundations of the covertway, while more regular ashlar masonry blocks were used to construct the foundations of the parapett wall of the covertway. Ashlar masonry blocks were used in the construction of the boundary wall".[113]

Indikazzjoni oħra li l-parti tal-ħajt li waqgħet u l-ħajt tal-fortifikazzjoni **ma kinux mibnija bl-istess materjal jew kienu parti ta' ħajt wieħed iżda binjiet differenti**.

Mument ieħor fejn id-difiża kellha rwol kruċjali biex tassigura li f'dan il-każ ikunu nġabu l-provi kollha u mhux limitatament dawk in sostenn tal-każ tal-prosekuzzjoni, kien meta esebiet pjanta **Dok.CG**,[114] li rappreżentant tal-Planning Authority, is-sur Mark Cini, intalab jixhed dwarha.[115]

---

[112] Fol.144
[113] Fol.225
[114] Fol.676
[115] Fol.665 et seq

Cini jikkonferma l-ovvju u ċioè li l-fortifikazzjonijiet taċ-Ċittadella huma mmarkati b'delinejazzjoni ħamra filwaqt is-sit tal-proġett, inkluż il-ħajt li waqa' bl-isfar. **M'hemmx dubju li l-proġett, il-parti s-safra ma kienet tmiss ma' mkien mal-linji ħomor li jindikaw il-fortifikazzjoni.**[116]

Ix-xhud stess jimmarka bil-<u>blu</u> parti li qiegħda aktar 'il barra mill-linji ħomor tal-fortifikazzjoni![117]

Ix-xhieda ta' Joe Magro Conti ħalliet lil din il-Qorti kemmxejn perplessa meta jiġi kunsidrat dak li kien xehed Mark Anthony Mifsud, in rappreżentanza tas-Sovrintendent tal-Wirt Kulturali, quddiem il-Qorti diversament preseduta magħdud ma' dak li xehed Magro Conti quddiem din il-Qorti kif preseduta meta reġgħu nbdew il-proċeduri.

Hu sinifikanti li fil-kors tal-proċeduri oriġinali Magro Conti ma kienx xehed iżda kien biss **Mark Anthony Mifsud** li semma kif <u>flimkien ma' Magro Conti - meta ma kienx għadu laħaq Sovrintendent -</u> ikkonstataw is-segwenti:

*"Issa <u>ghamilt review tal-każ kif stajt anke mac-chief teghi li huwa Joseph Magro Conti</u>, the Superintendent, li anke hu dak iz-zmien ma kienx the officer in charge, allura pjuttost we had to rediscver the case, sa fekn stajna. ....Issa, mela l-evidenza iktar xehdet **wara ċertu inspections li aktarx il-ħajt li waqa' kien iżjed assoċjat <u>mad-dar</u> milli mal-fortifikazzjonijiet.** Dan meta nbniet id-dar, probably in the late nineteenth century, ottocento fit-tard, in the eighteen hundreds, dawn probabbli biddlu l-allinjament tant li l-morfoloġija tal-ħajt ma kinit tixhed li kienet parti oriġinali mill-fortifikazzjonijiet; kienet pjuttost il-pożizzjoni tiegħu, is-sit li bdiet iddoqq l-alarm bells, iżjed milli għax il-ħajt kellu ċertu valur"*[118]

Mifsud jixhed: *"Mela, in conclusion, is-Sovraintendenza anke kitbet lill-pulizija riċentement, il-ħajt li niżel, ir-retaining wall, **il-ħajt ta' appoġġ ma kellux valur evidenti, ċertament mhux valur ta' fortifikazzjoni** għax kien pjuttost <u>assoċjat ma' xogħol li sar wara meta nħolqot id-dar u aktarx meta nħolqu ċerti interventi fuq wara l-proprjetà</u>......Iċ-Ċitadella hemm baqgħet."*[119]

Għaliex din il-korrispondenza mis-SCH lill-pulizija ma nġabitx a konjizzjoni tal-Qorti u tad-difiża iżda tħalliet moħbija?? X'sar mill-obbligu li fi proċedimenti

[116] Fol.675-676
[117] Fol.676
[118] Fol.191
[119] Fol.192

penali kull prova, kemm kontra iżda kif ukoll favur l-imputat għandha tiġi preżentata lill-Qorti.

Magro Conti jagħmel tentattiv pjuttost fjakk biex jispjega din il-*u-turn* magħmulha mid-dipartiment tiegħu - li aktar qabel kien kiteb lill-Planning Authority li l-ħajt ***"does not indicate any evident threat to Cultural Heritage and therefore the Superintendence finds no cultural heritage concern regarding the proposed development".***[120] - billi jispjega li bil-permess maħruġ tneħħew *accretions* fil-bitħa tad-dar biex jinkixef il-ħajt ta' wara, tant li jispiċċa jagħmel analoġija max-xogħlijiet li twettqu fuq is-swar li jdawwru l-Belt u l-Furjana fejn tneħħew diversi *accretions* sabiex il-foss reġa' ġie għal dak li kien oriġinarjament.[121]

Iżda dak li għar-raġunijiet ovvji ma jsemmix ix-xhud Magro Conti hu, li fil-każ in deżamina, il-permess **PA4553/2017** kien approva mhux sempliċement it-tneħħija tal-*accretions* imma ġie **approvat li jinbena bini għola minn dak li tneħħa**, bini ta' erba' sulari **appoġġat direttament ma' dan l-istess ħajt** u saħansitra approvat ukoll il-**ftuħ ta' żewġ twieqi u bieb** fil-ħajt![122]

Ma jsemmix ix-xhud li tali permess ġie approvat bil-**barka tas-Sovrintendenza u tal-Heritage Planning Unit fi ħdan l-Awtorità**.

Kummenti ulterjuri huma superfluwi!!

(iv) Kif intqal aktar 'il fuq, id-definizzjoni ta' "patrimonju kulturali" mogħtija fl-artikolu 2 tal-***Att dwar il-Patrimonju Kulturali***, trid tinqara mal-artikolu 3 tal-istess Att, u għaldaqstant id-deċiżjoni dwar jekk il-ħajt mertu ta' din il-kawża kienx jifforma parti mill-patrimonju kulturali tirrikjedi ħila jew sengħa speċjali.[123]

Tant hu hekk li l-Avukat Ġenerali b'għaqal talbet li jiġi maħtur espert bil-għan li jirrelata dwar il-valur patrimonjali u kulturali fir-rigward tal-ħajt li ġġarraf.[124]

Għal dan il-għan inħatar il-**Perit Angelo Portelli** li biex seta' jikkonstata l-valur imsemmi kien neċessarju li jiġi determinat jekk il-parti li ġġarrfet kinitx parti mill-

---

[120] **Dok.GGX1** a fol.234
[121] Fol.594
[122] Vide pjanta approvata a fol.551
[123] Skont l-abbli difiża *multo magis* meta, bħalma hija l-proprjetà mertu ta' dan il-każ, tali proprjetà ma tkunx imsemmija fl-Inventarju Nazzjonali kontemplat bl-artikolu 53 tal-Att.
[124] Fol.615

fortifikazzjoni kif addebitat bit-tielet imputazzjoni. Wara li esebixxa r-rapport minn tiegħu[125] il-Perit jispjega:

"Jiena mort fuq il-post. Issa, xħin mort fuq il-post kien hemm jiġifieri it was highly evidenti, jiġifieri kien hemm ***ħajt antik għadu jidher, u l-ħajt ġdid li reġa' nbena****. Xħin tara l-proċess kollu, fil-ħajt eżistenti li kien hemm diġà kien hemm aperturi li kienu ibblokkjati. Jiena għamilt riferenza għalih. Xħin tqabbel il-pjanti ma' li hemm li kien hemm fil-file, il-ħajt l-antik taċ-Ċittadella, il-pedamenti tiegħu għadhom jidhru, il-ħajt li hemm preżentement huwa ħajt relattivament ġdid. Xħin tqabbel ma' kollox jiġifieri hemm ir-ritratti tas-site kollha. Dan, il-committments żdiedu, bibien u twieqi,* ***jien fl-opinjoni tiegħi mhuwiex parti mill-fortifications il-ħajt; żdied wara meta nbena l-iżvilupp, jiġifieri ma kienx hemm, il-fortifikazzjonijiet ma kinux jaslu hemmhekk****..... jekk tara l-aħħar paragrafu, jiena għidt, "In view of the above the cultural value of the wall is severely limited when taking into account the time period it was constructed, the presence of previous block structures, the location of the said wall in relation to the foundations of an existing older wall and overall surrounding context of neighbouring buildings".*

Mitlub jiddetermina mill-prosekuzzjoni meta kien inbena l-ħajt li ġġarraf l-espert hu ċar:

"Data u ħin ma nistax nagħti, jiġifieri ma nistax nieħu ġurament fuq data u ħin; jekk nagħti data u ħin inkun qed nigdeb. Dik il-verità! Il-ħajt huwa ħajt, jien ***fl-opinjoni tiegħi bħala perit, huwa ħajt riċenti; dik l-istorja kollha, jiġifieri mhuwiex il-Bastjun ta' San Mikiel, fhimt?.....*** *jien qed nitkellem fil-kapaċità tiegħi bħala perit, ħa nagħmel punt –L-opinjoni tiegħi, jiena għalija huwa* ***ħajt ġdid, jiġifieri dan jekk tmur fuq il-post ħlief twieqi u bibien iħarsu fuq counterscarp, mhemmx. Żgur li ma kinux interventi riċenti. ......il-ħajt l-antik huwa dan. Dan huwa l-pedament ta' ħajt antik, anke l-ġebel kif inhu poġġut jidher li huwa ħajt antik.*** *Dan huwa ħajt ġdid. Very simple!"*[126]

B'hekk l-abbli espert jagħmel **distinzjoni bejn l-istruttura antika li għadhom jidhru l-pedamenti tagħha, b'ġebel antik u l-ħajt in kwistjoni li hu ferm aktar ġdid mill-pedamenti tal-ħitan tal-fortifikazzjoni.**

Fil-fatt dan jemana biċ-ċar mir-rapport tiegħu fejn il-Perit Portelli, li kellu aċċess għall-provi preżentati in atti, jagħmel is-segwenti osservazzjonijiet: [127]

---

[125] **Dok.AP** a fol. 624-626

[126] Fol.620-622

[127] **Dok.AP** a fol.624-625

"The wall under consideration has several apertures overlooking the covert way. These apertures were approved as part of PA4553/17 following consultations with the relevant authorities including but not limited to MTA, SCH and CRPD amongst others. ***It was explained in the process of this PA application that the proposal as submitted does not indicate any evident threat to the Cultural Heritage*** *and therefore the* *Superintendence finds no Cultural Heritage concern* *regarding the proposed development.*[128]

It was also noted that *the original wall exhibited blocked up apertures facing the countersarp*[129]*. From a site visit carried out by the undersigned the exposed foundations of* ***a perimeter wall are clearly visible which wall is located further inwards (towards the ditch)*** *from the reconstructed collapsed wall. This fact was also noted in the report submitted by Perit Torpiano.*

It can be deduced that this wall was the original perimeter line and subsequently ***development took place away from the perimeter of this wall*** *which fact is clearly evidenced by the* *number of apertures including doors and windows overlooking the counterscarp*. *These developments included the developments shown nowadays abutting Cittadella including the property under consideration.*

It is the considered opinion of the undersigned that following the site inspection carried out and the review of documents it can be concluded that ***the wall under consideration was not constructed at the same time as the Cittadella Fortifications****.*

It was probably constructed at a much later stage when the neighbouring land was being developed although a precise date cannot be safely given.

Furthermore, the adjacent area is heavily committed with relatively recent new development as can be confirmed from figure 2 below.

In view of the above the *cultural value of the wall is severely limited* *taking into account the time period it was constructed, the presence of previous blocked apertures, the location of the said wall in relation to the foundations of an existing older wall and the overall surrounding context of neighbouring buildings."*

Għaldaqstant il-konklużjoni tal-Perit Portelli li ***"the wall under consideration was not constructed at the same time as the Cittadella Fortifications."***, tikkonferma

[128] Minute 78a, PA4553/17 *case file*
[129] Photo 12 – Perit Torpiano Report fol 50/35

bi sħiħ il-konstatazzjonijiet oriġinali li kienu saru mis-Sovrintendenza u li jissemmew minn Mark Anthony Mifsud!

(v) Issa t-tieni imputazzjoni tipprospetta bħala element formali kemm aġir doluż ("*xjentement*") kif ukoll aġir kolpuż ("*b'negliġenza, nuqqas ta' ħila jew ta' osservanza ta' regolamenti*"). L-element materjali tiegħu jikkonsisti fil-kaġunar ta' danni jew qrid ta' proprjetà kulturali.

Fortunatament għal Gżirietna u l-Wirt storiku tagħha, il-provi prodotti jeskludu li dan il-ħajt kien tassew "proprjetà kulturali" kif ser jintwera:

(a). Ġa saret referenza għall-permess awtorizzat mill-Awtorità tal-Ippjanar **PA3035/07;**[130] is-sit li għalih saret referenza fl-istess permess ġie deskritt bħala "*Citadel Fortifications, Iċ-Ċittadella, Rabat (Għawdex)*". Il-proposta tgħid "*Restoration of Citadel Fortifications*" F'dan id-dokument hemm stabbiliti l-fortifikazzjonijiet taċ-Ċittadella peress li ġew murija bl-aħmar fuq il-pjanta approvata.[131]

Din il-pjanta timmanifesta li **la l-ħajt li waqa' u lanqas il-ħitan tan-naħa tal-lemin u tax-xellug tiegħu ma ġew identifikati bħala fortifikazzjoni** u għaldaqstant ma kinux inklużi f'dan il-permess. Fil-fatt **dawn il-ħitan baqgħu ma ġewx restawrati bħala parti mill-proġett ta' restawr taċ-Ċittadella.**

(b). Fil-punt numru 10 tal-**Avviż numru 427 maħruġ fil-Gazzetta tal-Gvern tas-27 ta' Ġunju, 1995**[132], issir referenza għal "*[a]ll the Fortifications around Cittadella (51) designated as Grade 1 in terms of Structure Plan Policy UCO 7*". Jirriżulta mill-pjanta annessa mal-Avviż[133] li l-fortifikazzjonijiet huma indikati bħala dawk 'il ġewwa mid-*dotted line* (51)[134]. Id-dar fl-indirizz 3, Triq Sir Adrian Dingli, Rabat, Għawdex qiegħda 'l barra minn din il-linja u qatt ma saret il-prova li qiegħda 'l ġewwa minn din id-*dotted line*[135]. Infatti fil-Parti 4.4 intestata "*Site Constraints*" tal-*Case Officer Report*, li a bażi tiegħu ħareġ il-*Full Development Permission*, ma saret ebda referenza għal dan l-Avviż.[136]

---

130 **Dok.MCSP** a fol.669 et seq
131 Fol.675
132 **Dok.GGZ** a fol.506 et seq
133 Fol.508
134 Fol.508
135 Id-dar/sit tal-proġett lanqas biss ma tidher fil-pjanta.
136 Fol.240 *tergo* (86a) u kopja oħra a fol.648

Fil-fehma tal-Qorti r-raġuni għal dan in-nuqqas hu proprju għaliex din il-proprjetà **qatt ma ġiet ikkunsidrata bħala parti mill-fortifikazzjonijiet** ta' madwar iċ-Ċittadella.

(c). Il-*Full Development Permission* tal-Awtorità tal-Ippjanar inħareġ wara li ġew ikkonsultati diversi entitajiet, fosthom is-Sovrintendenza tal-Patrimonju Kulturali, li ma oġġezzjonatx għall-iżvilupp indikat fl-applikazzjoni. Infatti fil-Parti 4.6 (*CONSULTATIONS Replies*) tal-*Case Officer Report* wieħed isib il-pożizzjoni tas-Sovrintendenza: "*Superintendence of Cultural Heritage (SCH) finds* <u>*no objection*</u> *(document 78a*)".[137]

(d). L-espert tal-Qorti l-Perit Angelo Portelli sab li fil-konsultazzjonijiet qabel ma nħareġ il-*Full Development Permission* tal-Awtorità tal-Ippjanar "*[i]t was explained in the process of this PA application that the proposal as submitted does not indicate any evident threat to the Cultural Heritage and therefore the Superintendence finds no Cultural Heritage concern regarding the proposed development*".[138]

(e). <u>Wara li waqa'</u> l-ħajt is-Sovrintendenza kitbet lill-Pulizija u infurmathom li **l-ħajt mertu tal-każ** ***"ma kellux valur evidenti, ċertament mhux valur ta' fortifikazzjoni*** *għax kien pjuttost assoċjat ma' xogħol li sar wara meta nħolqot id-dar u aktarx meta nħolqu ċerti interventi fuq wara l-proprjetà*".[139]

Jiġi ribadit kemm hi gravi din iċ-ċirkostanza fejn l-imputat/i ġie/ġew addebitati **b'fatti minkejja li s-Sovrintendenza kienet ġa eskludiethom.**

(f). L-espert Perit Angelo Portelli, irrelata, *inter alia*, li l-ħajt mertu tal-każ ma jifformax parti mill-fortifikazzjonijiet u ġie probabbilment mibni **ħafna wara li nbnew il-fortifikazzjonijiet u li għalhekk il-valur kulturali tal-ħajt huwa severament limitat.**[140] Portelli jixhed li l-ħajt huwa ħajt riċenti u jagħmel distinzjoni bejn dan il-ħajt u l-Bastjun ta' San Mikiel.[141] Jiddeskrivi l-ħajt bħala ħajt ġdid u josserva li meta tasal fuq is-sit u kif juru r-ritratti esebiti fil-proċess anke mill-Awtorità u l-Perit Torpiano, **ħlief bibien u twieqi jħarsu fuq *counterscarp* ma hemmx!**[142]

---

[137] Fol.241 u kopja oħra a fol.649
[138] **Dok.AP** a fol.624
[139] Fol.191-192 per **Mark Anthony Mifsud**
[140] Fol.625
[141] Fol.621
[142] Fol.621

Mill-atti riżultanti l-Qorti taqbel mat-teżi difensjonali tal-imputat Micallef[143] u konsegwentement anke tal-imputat Agius, li Agius dejjem aġixxa taħt l-impressjoni korretta li l-ħajt mertu tal-każ ma kienx jifforma parti mill-patrimonju kulturali ta' pajjiżna. Il-fatt li oriġinarjament is-Sovrintendenza tal-Patrimonju Kulturali korrettament ħadet din il-pożizzjoni jsaħħaħ din it-teżi; l-istess kif korrettament oriġinarjament l-Awtorità tal-Ippjanar approvat il-*Full Development Permission* (**PA/04553/17**).

Kif qatt jista' jingħad, għall-finijiet ta' dan ir-reat partikolari, li ħsara allegatament fil-proprjetà kulturali kienet prevedibbli meta dawn l-entitajiet ħadu tali pożizzjoni? Ikun kontro-sens issib xort'oħra!

Kif seta' l-imputat aġixxa b'mod negliġenti u traskurat meta l-istess Sovrintendenza ma kinitx oġġezzjonat għal permess sabiex jinfetħu bieb u żewġ twieqi f'ħajt, fejn mhux talli hekk, iżda il-proġett kien ippropona l-**bini ta' erba' sulari oħra appoġġat direttament ma' dan l-istess ħajt. Proġett li ġie approvat mill-Planning Authority!** Fl-agħar ipoteżi għalih, tassew ġie żgwidat minn dawn l-entitajiet u kwalsiasi reità kolpuża hija manifestament eskluża.

Għaldaqstant fil-fehma tal-Qorti din l-imputazzjoni ma ġietx pruvata.

7. It-tielet imputazzjoni tikkontempla r-reat ravviżat bl-artikolu 103(1)(b) tal-***Att dwar l-Ippjanar tal-Iżvilupp***, Kapitolu 552 tal-Liġijiet ta' Malta. L-imputazzjoni kif addebitata tirreferi esklussivament għal iskedar magħmul bl-**Avviż legali 427 tas-27 ta' Ġunju 1995**[144] u għall-ebda Ordni jew Avviż Legali ieħor tenut kont li diversi kienu l-Ordnijiet li l-prosekuzzjoni jidher li talbet lil Joe Magro Conti jesebixxi.[145]

---

[143] Fejn id-difensur tal-imputat Agius jagħmel tiegħu l-punti mressqa mill-abbli difensur ta' Micallef, vide nota a fol.696

[144] **Dok.GGZ** a fol.506 et seq

[145] *Conservation Order* datat id-19 ta' April, 2018 **[Dok. JMC1** a fol.602-603]. Ġew preżentati wkoll kopji tal-*Government Notices* relattivi għal (i) ordni li jinkludu fil-Lista ta' Proprjetà Skedata Ir-Rabat, Għawdex u ċ-Ċittadella bħala area ta' importanza arkeoloġika u fdalijiet arkeoloġiċi ta' strutturi, postijiet ta' dfin u depożiti fiż-żona msemmija bħala Klassi B skont it-termini tal-Policy ARC2 tal-Pjan ta' Struttura u l-Policy Statement għaż-Żoni ta' Importanza Arkeoloġika [**G.N.765 tal-1992** a fol.607-608] u (ii) ordni li ddikjara l-Promontorju taċ-Ċittadella u l-madwar bħala area ta' Sbuħija Naturali kif ukoll iċ-Ċittadella bħala ta' Grad 1 skont it-termini tal-Policy UCO7 [**G.N. 83 tal-2001** a fol.609-61]

(i). Hu l-punt numru 10 li jakkwista rilevanza għall-imputazzjoni odjerna tenut kont li dan jirrigwarda *"All the Fortifications around Cittadella (51)*[146] *designated as Grade 1 in terms of Structure Plan Policy UCO 7"*.

Konsegwentement biex il-ħajt in kwistjoni jista' jitqies li kien ħajt skedat b'dan l-Avviż Legali, irid neċessarjament ikun jifforma parti mill-fortifikazzjonijiet madwar iċ-Ċittadella.

Madankollu ma nġabet l-ebda prova simili, anzi għal kuntrarju, permezz tal-provi li talbet id-difiża rispettiva tal-imputati, u li esebiet hi stess fil-kawżi rispettivi li kif intqal sa mill-bidu net jgħoddu għat-tlett proċedimenti, dan hu **eskluż**.

(ii). Kif sew jingħad mill-abbli difiża u kif ġa ntqal, il-pjanta annessa mal-Avviż[147] inkonfutabbilment turi l-fortifikazzjonijiet bħala dawk **'il ġewwa mid-*dotted line*** (51), kif ukoll id-dar numru 3, Triq Sir Adrian Dingli, Rabat, Għawdex qiegħda 'l barra minn din il-linja tant li lanqas biss tidher fuq il-pjanta. Għall-inqas prova kuntrarja ma nġabitx.

(iii). Iktar minn hekk il-*Case Officer Report*, fil-parti intestata '4.4 *Site Constraints*',[148] li a bażi tiegħu ħareġ il-*Full Development Permission* imsemmi qabel, ma saret ebda referenza għall-Avviż 427 ta' l-1995. Dan proprju għaliex l-Awtorità tal-Ippjanar ma kinitx qed tikkunsidra l-ħajt bħala formanti parti mill-fortifikazzjonijiet taċ-Ċittadella.[149] Mill-banda l-oħra jerġa jitfakkar dak li kitbet l-SCH u ċioè li fil-fehma tagħha il-proġett ***"does not indicate any evident threat to Cultural Heritage and therefore the Superintendence finds no cultural heritage concern regarding the proposed development".***[150]

L-istess jingħad għall-**Government Notice 36/2011.**

---

[146] L-imputat jassumi li l-(51) ma tirreferix biss għal punt limitat fejn qiegħda indikata iżda tirreferi għaż-żona kollha 'l ġewwa mid-*dotted line*. Però din hija biss assunzjoni u ma saret ebda prova f'dan is-sens. Għalkemm din hi sottomissjoni magħmulha mill-abbli difiża tal-imputat Micallef, l-abbli difensur tal-imputati Agius ingħaqad mad-difensur ta' Micallef fuq is-sottomissjonijiet minnu magħmulha.
[147] Fol.508
[148] Fol.240 *tergo* (86a)
[149] Fol.241. Fil-Parti 4.6 (***CONSULTATIONS Replies***) tal-*Case Officer Report* wieħed isib il-pożizzjoni ċara u inekwivokabbli tas-Sovrintendenza: *"**Superintendence of Cultural Heritage** (SCH) finds no objection (document 78a)"*.
[150] **Dok.GGX1** a fol.234

(iv). Il-teżi tad-difiża li l-ħajt in kwistjoni mhux parti mill-fortifikazzjonijiet hi konfortata wkoll minn dak li jirriżulta mill-permess **PA3035/07** li ġa saret referenza għalih.[151] Id-deskrizzjoni tas-sit fuq il-permess tgħid *"Citadel Fortifications, Ic-Cittadella, Rabat (Għawdex)"* u l-proposta tgħid *"Restoration of Citadel Fortifications"*.

Hu skonċertanti li kellha tkun id-difiża li talbet li jiġi esebit dan il-permess li jindika b'mod mill-aktar inekwivoku d-delinejazzjoni tal-fortifikazzjonijiet taċ-Ċittadella murija bl-**aħmar** fuq il-pjanta approvata[152] li ma tinkludix il-*footprint* tal-proġett ta' Agius. Kif anke wriet il-pjanta **Dok.CG** (esebita mill-Avukat Galea, kopja tal-istess pjanta biż-żieda bl-isfar tad-dar in kwistjoni).[153]

Kif ġa kellha okkażjoni tiddetermina l-Qorti aktar 'il fuq, id-difiża hi għal kollox korretta meta tissottometti li din il-pjanta turi li **la l-ħajt li waqa' u lanqas il-ħitan tan-naħa tal-lemin u tax-xellug ma ġew identifikati bħala fortifikazzjoni u għaldaqstant ma kinux inklużi fil-permess PA3035/07**!

Mhux mingħajr sinifikat kbir il-fatt li ma jirriżultax li dawn il-ħitan f'xi żmien sar xi restawr fuqhom inkluż fil-kors tal-proġett ta' restawr taċ-Ċittadella. Fil-fatt minn ritratti esebiti minn Gordon Grech, jidher il-ħajt in kwistjoni qabel ma waqa', fiż-żmien meta x-xogħlijiet ta' restawr taċ-Ċittadella kienu ntemmu; fuq liema ħajt ma jidhirx li saru interventi ta' restawr bħall-kumplament tal-fortifikazzjonijiet!!

Konsegwentement il-permess awtorizzat mill-Awtorità tal-Ippjanar **PA3035/07**[154] jistabbilixxi mingħajr dubji liema huma l-fortifikazzjonijiet taċ-Ċittadella. **Il-pjanta annessa timmanifesta li l-ħajt li waqa' ma ġiex identifikat bħala fortifikazzjoni.**

(v). Il-fatt li l-fond li fih kienu qed isiru x-xogħlijiet u li lilu kien jappartjeni l-ħajt li waqa' kien dikjarat bħala *"proprjetà ta' Grad tnejn (II)skond **Government Notice 36/2011**"*[155] bil-mod kif inhi arġinata l-imputazzjoni li torbot il-proprjetà **limitatament u esklussivament** ma *"parti mill-fortifikazzjonijiet ta' madwar iċ-Ċittadella liema struttura hija skedata skond l-Avviż numru 427 maħruġ fil-Gazzetta tal-*

[151] **Dok.MCSP** a fol.669 et seq
[152] Fol.675
[153] Fol.676
[154] **Dok.MCSP** a fol.669 et seq
[155] Fol.670. Vide **Dok.MCGN** a fol.672 et seq

<u>*Gvern ta' nhar is-27 ta' Ġunju 1995*</u>" teskludi l-ħtieġa li l-Qorti tindaga oltre jekk hemmx xi ksur relatat ma G.N.36/2011.

Ikkunsidrat:

8. **<u>Negliġenza, Imprudenza, Traskuraġni</u>**

Dawn il-konsiderazzjonijiet jgħoddu għall-imputazzjonijiet kollha fejn hu allegat li l-imputat aġixxa bi traskuraġni, negliġenza jew non-osservanza ta' regolamenti.

Hawn irid jiġi ppruvat *nexus* bejn l-att u r-riżultat sabiex l-att tal-imputat jista' jitqies kriminalment imputabbli. Fil-mankanza tal-hekk imsejjaħ *chain of causation* bejn l-att li ħoloq id-danni u d-danni riżultanti, ma tista' qatt tirriżulta l-*culpa.* Imiss għalhekk li jiġi kunsidrat x'inhuma l-elementi li għandhom jiġu pruvati mingħajr dubju dettat mir-raġuni biex jiġi pruvat li l-imputat aġixxa bi traskuraġni, negliġenza jew nuqqas ta' tħaris ta' regolamenti.

Riċentement fil-proċediment **Il-Pulizija vs. Norbert Grixti,** fejn il-konsiderazzjonijiet hemm magħmulha li jittrattaw offiżi involontarji japplikaw anke għall-ħsara involontarja, il-Qorti tal-Appell Kriminali kkunsidrat:[156]

> Illi b'riferenza għall-ewwel (1) imputazzjoni din il-Qorti tirreferi għas-sentenza mogħtija minn din il-Qorti diversament preseduta fit-3 ta' Diċembru 2019 fl-ismijiet **Il-Pulizija vs. Mario Gatt** (Numru 209/2019), liema sentenza għamlet riferenza għas-sentenza fl-ismijiet **Il-Pulizija vs. Richard Grech** (per Imħallef V. De Gaetano) li ġiet mogħtija fil-21 ta' Marzu 1996 fejn ingħad hekk:
>
> "jekk il-prudenza tikkonsisti f'illi persuna tagħmel dak li hu raġonevolment mistenni minnha sabiex tipprevjeni l-konsegwenzi dannużi ta' għemilha, l-imprudenza, li hi n-negazzjoni ta' din il-virtù, tikkonsisti f'illi wieħed jagħmel avventatament dawk l-affarijiet li messu ppreveda li setgħu jikkaġunaw ħsara. It-traskuraġni, mill-banda l-oħra, timplika ċerta non-kuranza, ċertu abbandun kemm intellettiv kif ukoll materjali. Fiż-żewġ każijiet, però, il-ħsara tkun prevedibbli għalkemm mhux prevista: kieku kienet ukoll prevista, wieħed ikun qiegħed fil-kamp doluż b'applikazzjoni tad-dottrina tal-intenzjoni pożittiva indiretta."
>
> Illi sentenza oħra li kkunsidrat l-elementi ta' Artikolu 225 tal-Kapitolu 9 tal-Liġijiet ta' Malta (liema artikolu għandu x'jaqsam ma' Artikolu 226 tal-Kapitolu 9 tal-Liġijiet ta' Malta) hija dik fl-ismijiet **Il-Pulizija vs. Perit Louis Portelli** (per Imħallef Dr. J. Flores) li ġiet mogħtija fl-4 ta' Frar 1961 fejn ingħad hekk:

[156] Per Onor Imħallef Dr. Neville Camilleri. Seduta 13 ta' Lulju, 2023. Appell Numru 606/2016/1

"Hu meħtieġ għall-kostituzzjoni tar-reat involontarju skond l-art. 239 [illum 225] tal-Kodiċi Penali illi tirrikorri kondotta volontarja negliġenti – konsistenti ġenerikament f'nuqqas ta' ħsieb ("imprudenza"), traskuraġni ("negliġenza"), jew nuqqas ta' ħila ("imperizia") fl-arti jew professjoni jew konsistenti speċifikatament f'nuqqas ta' tħaris tar-regolamenti – <u>li tkun segwita, b'ness ta' kawżalita', minn event dannuż involontarju</u>.

Għandu jiġi premess illi, għall-aċċertament tal-ħtija minħabba f'kondotta negliġenti, għandu jsir il-konfront tal-kondotta effettivament adoperata ma' dik ta' persuna li s-sapjenza rumana identifikat mal-"bonus paterfamilias": dik il-kondotta, ċioè, illi fil-każ konkret kienet tiġi wżata minn persuna ta' intelliġenza, diliġenza u sensibilita' normali; kriterju dan li, filwaqt li jservi ta' gwida oġġettiva għall-ġudikant, iħallih fl-istess ħin liberu li jivvaluta d-diliġenza tal-każ konkret. *"La diligenza del buon padre di famiglia costituisce un criterio abbastanza indeterminato per lasciare al giudice gran liberta' di valutazione"* (Giorgi, Teoria delle Obbligazioni, II 27. P.46)." [emfażi miżjuda]

Illi minn naħa l-oħra fis-sentenza mogħtija fit-18 ta' Frar 2020 flismijiet **Il-Pulizija vs. Joseph Cortis** (Numru 317/2017), din il-Qorti diversament preseduta għamlet riferenza għal sentenza oħra u qalet hekk:

"Fis-sentenza **Il-Pulizija vs. Mustafa Gohar** il-Qorti tal-Maġistrati presjeduta mill-Maġistrat illum Imħallef Dr. Consuelo Scerri Herrera nhar l-20 ta' Novembru 2004 kienet stqarret is-segwenti:-

"[...]

Meta si tratta ta' *colpa* huwa mportanti li jiġu ppruvat in-*nexus* li għandu jeżisti bejn l-att u rriżultat sabiex l-att jista' jitqies kriminalment imputabbli. Huwa biss jekk jirriżulta *chain of causation* bejn l-att li ħoloq id-danni u d-danni riżultanti li jista' jirriżulta *culpa*. Kif ġie deċiż nhar is-sbatax ta' Mejju, 1948 fis-sentenza **Il-Pulizija vs. Salvatore Camilleri** per Imħallef Harding li: *"Such need for the existence of a chain of causation between the negligent act and the ensuing harm is a requisite for responsibility to exist." Fil-fatt ikompli jgħid: "The principle that for culpa to exist there must be the causa nexus between act and event, applies not only with regard to negligence, imprudence, carelessness and unskillfulness, in an art or profession <u>but it is equally requisite in case of non-observance of the regulations</u>.""* [emfażi miżjuda]

Illi fis-sentenza mogħtija mill-Qorti tal-Appell Kriminali fil-31 ta' Lulju 1998 fl-ismijiet **Il-Pulizija vs. Saverina sive Rini Borg** et sar eżami approfondit tad-dottrina u ġurisprudenza fuq dan is-suġġett u ntqal hekk:

"Dan ifisser li fil-materja tal-kolpuż, hemm neċessarjament l-element ta' attivita' dirett għal xi fini partikolari li minħabba nuqqas ta' ċertu prekawzjonijiet jistgħu jiġu leżi jew danneġġjati jew ippregudikati l-interessi ta' terzi. [...]

Hemm diversi forom ta' kondotta kolpuza derivanti minn atti ta' negliġenza, imprudenza, imperizja u nonosservanza ta' liġijiet, regolament, ordnijiet u simili:

L-imprudenza tiġi mill-aġir ta' xi ħadd mingħajr ma jieħu l-opportuni kawteli.

In-negliġenza tiġi mid-diżattenzjoni u diskortezza ta' l-aġent fil-kondotta tiegħu.

L-imperizja hija l-forma speċifika tal-kulpa professjonali, ċioè, kif jgħid il-Manzini: *"inettitudine e insufficienza professionale generale e specifica, nota all'agente, di cui egli vuole non tener conto."*

Il-kulpa tista' tkun dovuta wkoll għan-non-osservanza tal-liġijiet, regolamenti, ordnijiet u simili, bħalma huma l-assjem ta' regoli predisposti mill-awtorità' pubblika dwar xi attivita' determinata u specifika bl-iskop li jiġi evitat il-possibilita' ta' ħsara u dannu lil terzi, ċioè, dawk li jkollhom l-element tal-prevenzjoni [...].

Taħt dawn il-forom ta' kondotta kolpuża sia minħabba imprudenza, negliġenza, u imperizja, sia minħabba nuqqas ta' osservanza tal-liġijiet, regolamenti, ordnijiet u simili, hemm differenza essenzjali, dik tal-prevedibilita'. Il-prevedibilita' tibqa' essenzjali taħt kull forma ta' kulpa, iżda fi gradi differenti. Hi tibqa' dejjem il-nota saljenti f'kull forma kondotta kolpuża, iżda għandha gradi differenti f'kull każ ta' imprudenza, negliġenza u imperizja, mentre hija preżunta fil-forma l-oħra fejn si tratta ta' reati minħabba non-osservanza ta' liġijiet, regolamenti, ordnijiet u simili. F'dawn il-każijiet mhux possibbli jew ammess lill-aġent li jressaq prova għal kuntrarju. Hija hawnhekk preżunzjoni assoluta. Ma jistgħax l-aġent jgħid li dak l-event dannuż li ġara minħabba in-nuqqas ta' osservanza da parti tiegħu ta' xi regolament ma kienx wieħed prevedibbli għalih. Kif jgħidu diversi awturi, dan hu każ fejn dan l-element talprevedibilita' tal-leġislatur qed jissosstitwixxi dik ta' laġent. Hu preċiżament għalhekk li kondotta kolpuża hija definita bħala kondotta volontarja li tikkaġuna event dannuż, mhux volut, iżda prevedibbli, li seta' jiġi evitat bl-użu ta' attenzjoni jew prudenza fi grad ta' persuna normali."

Kif jispjega l-ġurista Taljan **Francesco Antolisei** (Antolisei, F., Manuale di Diritto Penale, Parte Generale, Giuffre' (Milano), 1989, pp. 322- 323): biex wieħed jifhem l-essenza vera tal-kolpa wieħed irid iżomm f'moħħu li fil-ħajja soċjali spiss jinħolqu sitwazzjonijiet li fihom attivita' diretta għal xi fini partikolari tista' tagħti lok għall-konsegwenzi dannużi lil terzi. Il-komuni jew l-esperjenza teknika, ċioè l-esperjenza komuni għall-bnedmin kollha jew dik lesperjenza ta' kategorija ta' nies li jesplikaw attivita' partikolari, tgħallem li f'dawn il-każijiet wieħed għandu juża ċerti prekawzjonijiet bil-għan li jevita li l-interessi tal-oħrajn jiġu preġudikati.

Fil-fatt jgħid hekk:

"Sorgono per tal modo, delle regole di condotta. Spesso si tratta di semplici usi sociali, come, per es., quello per cui il possessore di un'arma da fuoco é tenuto a scaricarla, quando la depone in un luogo frequentato. Non poche volte interviene lo Stato od altra autorita', pubblica o privata, a fissare queste regole, disciplinando determinate attivita', piu' o meno pericolose, in modo da prevenire, per quanto é possibile, conseguenze nocive per i terzi.... Il reato colposo nasce sempre e soltanto dall'inosservanza di talune delle norme indicate.

L'infrazione giustifica nei confronti dell'agente un rimprovero di leggerezza. Il giudice dice all'imputato: tu non sei stato cauto e diligente come avresti dovuto. Il rimprovero, cosi formulato, é la conseguenza caratteristica del reato colposo, perché nel reato doloso il giudice rimprovera al reo di aver voluto il fatto proibito, mentre nel fatto incolpevole (il c.d. caso fortuito) Nessun biasimo puo' muoversi all'agente. Riteniamo, pertanto, che l'essenza della colpa debba ravvisarsi nella inosservanza di norme sancite dagli usi o espressamente prescritte dalle autorita' allo scopo di prevenire eventi dannosi."

Il-Qorti tal-Appell Kriminali fid-deċiżjoni tagħha **Il-Pulizija vs Dorianne Camilleri** iddikjarat:[157]

> In succint fuq skorta ta' awturi u ġurisprudenza, t-trepod tal-kolpa ġie definit bħala:
>
> 1. la volontarieta dell'atto;
> 2. la mancata previsione dell'effetto nocivo; u
> 3. la possibilita di prevedere.[158]
>
> Bhala konkluzzjoni tad-definizzjoni li din il-Qorti trid tagħti lit-terminologija culpa, għalhekk jibqa' dejjem li l-element taghha huwa volontarjeta' tal-att, in-nuqqas ta' previzjoni tal-effetti dannuzi ta' dak l-att u l-possibilta' ta' previzjoni ta' dawk l-effetti dannuzi. Jekk l-effetti dannuzi ma kienux prevedibbli, ħlief b'diligenza straordinarja li l-ligi ma tesigix u li semmai tista' ggib culpa levissima li ma hiex inkriminabbli, ma hemmx htija. (vide **Il-Pulizija vs John Vella** deciza nhar il-15 ta' Dicembru 1958 mill-Qorti ta' l-Appelli Kriminali)".[159][sottolinejar ta' din il-Qorti]
>
> Din is-sentenza tistrieh fuq l-insenjament ta' zewg guristi tad-dritt penali fejn il-gurist Francesco Carrara jgħid hekk dwar il-culpa, "… il tripode sul quale si aside la colpa sara` sempre questo - 1° volontarieta` dell'atto - 2° mancata previsione dell'effetto nocivo - 3° possibilita` di prevedere."
>
> Bl-istess mod, il-**Professur Anthony J. Mamo**, fin-noti tiegħu, jgħid hekk: "In these definitions the essence of negligence is made to consist in the "possibility of foreseeing" the event which has not been foreseen. The agent who caused the event complained of, did not intend or desire it, but could have foreseen it as a consequence of his act if he only had minded: so his negligence lies in his failure to foresee that which is foreseeable". [sottolinejar ta' din il-Qorti]
>
> L-**Antolisei**, iżda jimxi pass 'il quddiem mill-insenjament tal-Carrara[160] u t-tejorija tal-prevedibbilita' ta' l-azzjoni meta iqies illi tirrizulta il-kolpa meta jkun hemm in-nuqqas ta' l-osservanza tar-regoli tal-komportament, anki jekk l-event dannuz ma kienx wiehed prevedibbli u dan billi l-osservanza ta' dawn ir-regoli iwassal sabiex l-event dannuz ma isehhx:
>
> > "Si tratta di regole di condotta volte a prevenire determinati accadimenti; tali regole possono essere sociali (negligenza imprudenza o imperizia) oppure giuridiche (regolamenti, ordini

---

157 Per Onor Imħallef Dr. Edwina Grima, Seduta 28.02.2018; Appeal No.89/2017

158 **Carrara, Parte Generale, Vol.I**

159 **Il-Pulizija v Leonard Grech** Qorti tal-Appell Kriminali, Seduta 5 ta' Settembru, 1990

160 Fil-**Manuale di Diritto Penale (Parte Generale)** jikteb:
Secondo la dottrina tradizionale che vanta origini antichissime e in questi ultimi tempi torna a prevalere, la colpa consiste nella prevedibbilità del risultato non voluto.
Imbagħad b'riferenza għal **Carrara** jżid:
"Scrisse il Carrara: La colpa si definisce la volontaria ommissione di diligenza nel calcolare le conseguenze possibili e prevedibili del propio fatto [§80; **Programma Del Corso Di Diritto Criminale, Parte Generale**, Vol.I]. Dicesi conseguenza prevedibile, perche l'essenza della colpa sta nella prevedibbilità.

discipline). Quindi occorrono due requisiti: a) la violazione di una regola; b) che l'evento provocato sia esattamente quello che la norma voleva evitare. In definitiva il giudizio di rimprovero è un rimprovero per leggerezza, perché il soggetto non è stato cauto e diligente come doveva."

Awturi ohra bhal **Mantovani** u il-**Padovani** jabbinaw din ir-regola ta' l-Antolisei mar-regoli tal-prevedibbilita' u l-inevitabbilita' biex b'hekk il-culpa fil-fehma tagħhom tinkwadra ruhha f'erba' elementi:

1. un requisito oggettivo consistente nella violazione di una regola di condotta;
2. un requisito soggettivo, cioè la capacità di osservare tale regola;
3. l'evitabilità dell'evento mediante l'osservanza di tale regola;
4. la prevedibilità ed evitabilità, cioè che il soggetto avesse la capacità o la possibilità di tenere un comportamento diverso.[161]

Brusa jikteb hekk dwar it-teorija tal-prevedibbiltà:[162]

La ommissione volontaria della diligenza necessaria per preveder e prevenire un evento penalmente antigiuridico, possibile, prevedibilie e prevenibile.

Fis-sentenza **Il-Pulizija vs Kevin Sammut** il-Qorti tal-Appell eżaminat *funditus* in-nozjoni tal-*culpa*:[163]

Issa, ghalkemm din l-intenzjoni diretta jew intenzjoni pozittiva indiretta tista' tigi desunta mic-cirkostanzi kollha tal-każ, inklux mill-mod kif dak li jkun igib ruhhu, ma jistax pero` jinghad li ghax xi hadd messu ragjonevolment kif[164] jaf xi haga allura necessarjament isegwi li dak li jkun kien jaf dik ix-xi haga. Fi kliem iehor, il-kwistjoni tibqa' dejjem dik ta' x'kellu verament f'mohhu l-agent fil-mument li wettaq l-att materjali u mhux x'seta kellu f'mohhu li kieku kien bniedem ta' intelligenza ordinarja jew ta' sagacja ordinarja jew – biex wiehed juza l-espressjoni uzata mill-ewwel qorti – kieku kien *bonus pater familias*. Argument analogu (u fil-kuntest ta' reati differenti) ġie elaborat minn din il-Qorti (kollegjalment komposta) fis-sentenza taghha tat-12 ta' Dicembru 2007 fil-kawża fl-ismijiet **Ir-Repubblika ta' Malta v. John Polidano et**. F'dik is-sentenza nghad hekk:

"Ghalkemm huwa veru li wiehed irid jiddesumi l-intenzjoni ta' dak li jkun kemm mill-att materjali kif ukoll mic-cirkostanzi antecedenti, konkomitanti u sussegwenti ghall-istess att materjali, l-intenzjoni dejjem tibqa' kwistjoni soggettiva – jigifieri x'kellu f'mohhu l-agent (l-akkuzat) fil-mument li ghamel l-att – u mhux semplicement kwistjoni oggettiva ta' x'missu anticipa jew x'kienet tanticipa l-persuna ta' intelligenza ordinarja. Jigifieri m'ghandhiex issir

161 https://www.altalex.com/documents/altalexpedia/2016/02/17/colpa
162 **Saggio di una dottrina generale del reato** (1884), p.90
163 S.T.O. Prim Imħallef Vincent De Gaetano; Seduta tat-23 ta' Jannar, 2009; Appell Kriminali Numru. 192/2008
164 *Recte* "kien"

enfasi preponderanti fuq il-konsegwenzi li rrizultaw mill-att. **Kif jispjega Gerald Gordon fil-ktieb tiegħu *The Criminal Law of Scotland*[165] :**

““Intention, then, is subjective, but is proved objectively. Or at least this is so in most cases. Since it is in the end subjective, the jury cannot be prevented from claiming intuitive knowledge of the accused’s state of mind, or from believing his account of his state of mind against all the objective evidence. Or at least they should not be so prevented, if they are, as they are always said to be, the judges of fact. The law should not at one and the same time lay down a subjective criterion, and then require the jury to determine whether the criterion has been satisfied by reference solely to an objective standard, the standard of the reasonable man. It has from time to time been said that a man is presumed to intend the natural consequences of his acts, but in the first place this is at most a presumption, and in the second place it applies only if “natural” is read as meaning “blatantly highly probable”: if this were not so, all crimes of intent would be reduced to crimes of negligence.”[166]

“U l-istess awtur, fil-kuntest tal-kuncett ta’ “recklessness” (li fil-ligi Skocciza *“is advertent and involves foresight of the risk”*[167] u li għalhekk hu tista’ tgħid identiku ghall-kuncett taghna ta’ intenzjoni pozittiva indiretta) jgħid hekk:

““When the reasonable man is used as a test of subjective recklessness the position is that if the reasonable man would have foreseen the risk, it be accepted as a fact that the accused foresaw it, unless there is strong evidence to the contrary. But if the accused can show that in fact he did not foresee the risk, then it is illogical to characterise him as reckless on the ground that a reasonable man would have foreseen it. As Hall[168] says, *‘In the determination of these questions, the introduction of the “reasonable man” is not a substitute for the defendant’s awareness that his conduct increased the risk of harm any more than it is a substitute for the determination of intention, where that is material. It is a* method *used to determine those operative facts in the minds of normal persons’*.

“Since evidence of the accused’s state of mind must normally consist of objective facts from which the jury will draw an inference as to his state of mind, the more careless the accused’s behaviour the more likely it is that he will be regarded as reckless, since the more likely it will be that he foresaw the risk involved. A man who kills another by punching him on the jaw may be believed when he says that he did not foresee the risk of death; but a man who kills another by striking him on the skull with a hatchet will be hard put to it to persuade a jury that he did not realise that what he was doing might be fatal. In *Robertson and Donoghue* Lord Justice-Clerk Cooper directed the jury that ‘In judging whether…reckless indifference is present you would take into account the nature of the violence used, the condition of the victim when it was used, and the circumstances under which the assault was committed’. All these are objective factors affecting the degree of the carelessness of what the accused did, viewed as something likely to cause death. The jury proceed by way of syllogism to infer from

---

165 W. Green and Son Ltd. (Edinburgh), 1978

166 Para. 7.28, pp. 232-233.

167 Para. 7.45, p. 241; *“…negligence is inadvertent and involves an absence of such foresight.”*

168 Hall, J., **General Principles of Criminal Law** 2nd ed., Indianapolis, 1960, p. 120.

these objective factors that the accused was subjectively reckless, and the major premise is that a reasonable man would have foreseen the risk. So they argue: all reasonable men would foresee the risk of death as a result of what the accused did; the accused is (*ex hypothesi*) a reasonable man; therefore the accused foresaw the risk."[169]

Ara wkoll f'dan il-kuntest is-sentenza ta' din il-Qorti, ukoll kollegjalment komposta, tat-8 ta' Lulju 2004 fl-ismijiet **Ir-Repubblika ta' Malta v. Salvatore sive Salvu Gauci**.
[sottolinejar ta' din il-Qorti]

Ikkunsidrat ukoll:

Fid-dawl ta' dan it-tagħlim ġurispridenzjali l-Qorti trid tiddetermina jekk Mark Agius għandux jinstab ħati ta' kondotta kolpuża kif spjegat.

Il-Qorti wara li qieset il-provi miġjuba ma tarax li dan hu l-każ għas-segwenti raġunijiet:

(a). Ma jirriżultax li Mark Agius inkariga xi dilettanti jagħmlu x-xogħlijiet iżda **qabbad Perit kwalifikat** li qabel ma nbeda x-xogħol u flimkien mal-Perit minnu mqabbad, ħadem biex jitfasslu dokumenti li kienu jiddeskrivu b'mod minizzjuż x-xogħol kollu li kien mistenni jitwettaq fuq il-proġett.

Kull rakkomandazzjoni, kull bidla li ntalbet mill-awtorità, kull tħassib, ittieħdu in konsiderazzjoni sakemm fl-aħħar mill-aħħar, wara diversi laqgħat u bdil fil-proposti sottomessi, sar il-*Method Statement* finali li abbażi tiegħu nħareġ il-permess fuq isem l-istess imputat.

> ***"Jiena, b'responsabiltà kont nittawwal kuljum fuq is-sit, u qatt ma rajna periklu. Dejjem eżaminajna l-ħitan għal xi muvimenti. Sa nhar t-Tnejn li għadda qatt ma rajna ċaqlieq."***[170]

(b). Ma jirriżultax li Agius inkariga lil xi ħadd biex jiddevja mix-xogħlijiet kif proposti bil-*Method Statement* jew *Construction Works* sottomessi lill-Awtorità.

(c). Irriżulta li mal-ewwel osservanza ta' xi saram, Agius kellem lill-istess Perit:

> *"T-Tlieta filgħaxija, Anthony Bugeja ċempilli u nfurmani li l-kunsentura li kien hemm fil-passaġġ kienet twalet b'żewġ piedi.* ***Jiena nfurmajt il-Perit, u nltqajna llum fuq is-sit, b'ħaddiema ta' Anthony Bugeja u Jason Saliba, flimkien***

[169] Gerald Gordon, *op. cit.* para. 7.53, pp. 245-246.
[170] Fol.114

mal-Perit, biex naraw kif se nimxu 'il quddiem. Sat-Tlieta filghaxija konna ddeċidejna mal-perit biex nibdew il-pedamenti."[171]

(d). Għax-xogħol ta' skavar qabbad ditta Xrik Construction li ma nġabet l-ebda prova mill-prosekuzzjoni li din hi ditta ta' dilettanti jew li ma kinitx liċenzjata tagħmel ix-xogħol li inkarigaha tagħmel Agius:

"Qabbadt il-kumpanija Xrik Construction, ... biex ***jagħmel "demolition" tal-binja, skont il-"method statement" li ppreżentajna lill-OHSA."***[172]

(e) Jixhed dwar l-azzjonijiet li dehrlu jieħu, minn fejn jintwera li ma baqax għaddej bix-xogħlijiet u ġie jaqa u jqum mill-problemi li ġew riskontrati; anzi mill-ewwel irrikorra għall-esperti li kien ingaġġa:

"T-Tnejn filghaxija tlajna flimkien mal-perit u Anthony Bugeja, fid-"Ditch", biex naraw kienx hemm ċaqlieq, u ndunajna li kien hemm "hairline crack", ta' tul ta' madwar sitt piedi, bejn il-ħajt u l-madum eżistenti (tal-passaġġ). Ma nafx ngħid fuq liema naħa tal-bitħa kienet din il-kunsentura. ***Immarkajna t-truf tal-kunsentura, biex nimmonitorjaw*** *din jekk mhux se titħarrek."*[173]

(f) Ma nġabet ebda prova kuntrarja minn fejn jemerġi li mhux minnu li l-ewwel darba li dehru l-*hairline crack* kien il-jum ta' qabel li waqa' l-ħajt.

(g) *Multo magis* lanqas inġabet xi prova kuntrarja għal dak li jixhed Mark Agius fl-inkjesta fejn jagħti rakkont dettaljat dwar dak li seħħ wara li ġie infurmat bil-*hairline crack*. Kien biss il-lejl ta' qabel li informa l-Perit u kien fuq il-post miegħu l-għada filgħodu nofs siegħa qabel ma l-ħajt iġġarraf, meta kien **diġà inkariga lill-perit jieħu azzjoni biex jissalva l-ħajt.**

(h) Ma jirriżultax li Agius inkariga xi ħaddiem jiddipartixxi mill-istruzzjonijiet mogħtija mill-perit inkarigat.

(i) Kemm-il darba kien hemm xi nuqqas da parti tal-perit jew Xrik Construction, ġaladarba ma ġiex pruvat li Agius kien konsapevoli ta' xi nuqqas simili u injorah u/jew ma ħax passi biex jirripristina u jirrimedja s-sitwazzjoni, ma jistax jinstab ħati li anke hu għandu jinstab ħati għal tali nuqqas. Għal kull buon

---

171 Fol.115
172 Fol.62
173 Fol.63

fini jiġi enfasizzat li l-prosekuzzjoni ma ppruvatx li kien hemm xi tali nuqqasijiet, traskuraġni jew negliġenza da parti ta' terzi li, minkejja kollox u b'konsapovelezza dwarhom, Agius ta struzzjonijiet biex ix-xogħlijiet jibqgħu għaddejjin. Anzi qabbad lil *foreman* tiegħu Saliba jieħu azzjoni immedjata malli ntebaħ x'kien qed iseħħ u x'setgħu ikunu l-konsegwenzi.

(j) Jason Saliba stess fil-fatt jikkonferma li malli kien ġie nnotat li l-ħajt kellu bżonn rinfurzar mill-ewwel ittieħdet deċiżjoni biex jinbeda xogħol rimedjali li sfortunatament iżda, ma laħaqx saret għaliex ftit tal-ħin wara biss, waqa' l-ħajt.[174] Kien proprju fil-jum stess li ġġarraf il-ħajt li Agius kien fuq is-sit minn kmieni filgħodu biex iwettaq xogħlijiet biex il-ħajt jiġi rinfurzat biex ma jaqax. Xehed dan Saliba dakinhar li waqa' l-ħajt:

"Jiena ***ddiskutejt mal-perit dalgħodu, u qalli li minflok pedament kien se jgħidli niex nagħmlu saqaf biex nirfdu il-ħajt.*** *Ma konniex se nibnu ħitan, imma s-saqaf kien se jkun minn appoġġ għall-ieħor. Is-saqaf kien se jkun bi "flush" beams. Il-perit tani x'kelli nagħmel, u jiena tlaqt mill-post bejn 8:30 u 8:45am. Wara ċempilli Mark Agius u qalli li kien waqa' l-ħajt."*[175]

(k) Ma tressqet l-ebda prova li Agius ma segwiex dak li kien qed jiddetta l-perit tal-proġett.

(l) F'dan il-kuntest dwar prevedibbiltà jingħad li l-imputat, għalkemm indubjament esperjenzat fis-sengħa tal-bini u kostruzzjoni, mhux liċenzjat bħala perit. Ma ġie pruvat bl-ebda mod li kien mistenni minnu jindovina s-saħħa u l-permanenza ta' ħajt in kwistjoni.

Jidwu kliem il-**Perit Adrian Falzon:**

"il-ħajt ma kellu l-ebda rabta tal-ħajt tal-appoġġ. Jiena meta rajtu l-ħajt kien imwaqqa' kompletament, kulma kien fadal kienu l-mursalli tal-ħajt fuq in-naħa tax-xellug u fuq in-naħa tal-lemin ma kien hemm xejn; kien hemm lega ħamrija..... jindika li kien hemm fih xi tip ta' matskan"[176] u

"Kemm ilni perit jiena l-ewwel darba li rajt ħajt mibni b'dak il-mod, speċjalment ħajt ta' ċerta età illi jkun mibni b'dak il-mod....U ta' ċertu għoli ovvjament..... Peress li ma kien

---

174 Fol.64
175 Ibid.
176 Fol.343

esebixxa l-ebda sinjali li kien qed jiżżaqqaq ... ***F'dan il-każ ma kienx hemm dawk is-sinjali ħlief fl-aħħar. ....Il-ħajt mibni bis-sengħa jkollu l-mursalli, tant illi jekk jaqa' l-ħajt, il-mursalli ma jaqgħux, kif ġara fuq in-naħa l-oħra...***".[177] Falzon semma wkoll li sakemm mar l-aħħar erba' ġimgħat qabel ma lemaħ ebda sinjal li l-ħajt kien qed jitbewwaq; ***"ma rajt l-ebda sinjal".***[178]

(m) Ma jirriżultax li Agius ra xi sinjali qabel it-Tnejn filgħaxija u meta rahom informa lill-perit inkarigat minnu mingħajr telf ta' żmien.

(n) Iktar minn hekk, minkejja li Mark Agius qabbad nies fil-mestier minn kull aspett, u ċioè perit, bennej u entità li tispeċjalizza fl-iskavar, hu ma straħx biss fuqhom iżda **kien iżur is-sit u jsegwi x-xogħlijiet li kienu qed isiru hu stess ukoll.**

Fil-fatt malli ntebħu bil-*hairline crack* kompla jinvolvi ruħu personalment billi kull deċiżjoni li ttieħdet hu kien preżenti għaliha mal-perit u l-bennej kif ukoll Bugeja, ilkoll atturi prinċipali fix-xogħlijiet.

(o) Iż-żmien qasir li seħħ is-sinistru, kwistjoni ta' ġurnata u nofs minn meta ġiet innotata l-*hairline crack,* ikompli jindika li dan ma kienx xi każ fejn Agius għaddas rasu u baqa għaddej qisu gaffa bix-xogħlijiet kontra xi struzzjoni tal-perit jew il-bennej! Anzi mal-ewwel sinjali x'ħin intebaħ li l-*hairline crack* żdiedet, waqqaf ix-xogħol sabiex jiġi determinat x'azzjonijiet kellhom jittieħdu biex il-ħajt jiġi rinfurzat.

Dan jindika li Mark Agius ħa l-passi opportuni f'waqthom mingħajr dewmien. Ma weriex traskuraġni, negliġenza jew ħa xi azzjoni spavaldata. Anzi mexa b'mod meqjus fuq pariri tal-Perit inkarigat minnu.

Fuq dawn l-atti proċesswali l-Qorti ssib li l-prosekuzzjoni naqset milli tressaq imqar l-iċken prova li Mark Agius, b'xi għemil minn tiegħu direttament jew indirettament, naqas milli jieħu ċertu prekawzjonijiet u kawteli li kawża ta' hekk ġew leżi jew danneġġati jew ippreġudikati l-interessi ta' terzi. Daqstant ieħor ma ntwera li pparteċipa jew wettaq xi azzjoni jew għemil li jista' jitqies li hu dovut għal negliġenza jew imprudenza.
Anzi l-provi wrew mhux talli li ma kienx hemm xi forma ta' diżattenzjoni u skorrettezza fl-għemil ta' Agius iżda, għall-kuntrarju jirriżulta li permezz tal-perit

[177] Fol.344
[178] Fol.345

inkarigat u taħt il-gwida tiegħu, ħa l-kawteli kollha mistennija minnu. Avolja mhux perit arkitett, iżda tal-mestier, intwera kif appena ġie a konoxxenza tal-problemi li l-ħajt beda jimmanifesta, skatta l-operazzjoni biex wara moniteraġġ tittieħed azzjoni rimedjali mill-perit inkarigat mill-proġett fil-pront. Hi biss sfortuna li dik l-azzjoni rimedjali baqgħet mingħajr suċċess għaliex il-ħajt laħaq iġġarraf anqas minn 48 siegħa wara.

Illi eżaminata d-diċitura tal-artikolu 328 tal-Kodiċi Kriminali, ikkunsidrati l-ġurisprudenza u d-dottrina enunċjata, fuq dawn ir-riżultanzi proċesswali ma jirriżultax li l-imputat Mark Agius wera nuqqas ta' ħsieb, traskuraġni jew nuqqas ta' ħila fl-arti jew professjoni tiegħu jew b'nuqqas ta' tħaris ta' regolamenti li b'konsegwenza għandu jinstab ħati talli aġixxa b'negliġenza, traskuraġni jew non-osservanza ta' regolamenti.

Ma ġiet pruvata l-ebda *chain of causation* li l-liġi tirrikjedi li jissussisti bejn l-għemil inkriminat u l-konsegwenzi dannużi tas-sinistru.

Ikkunsidrat ulterjorment:

Jiġi rilevat għal fini ta' kompletezza, li l-prosekuzzjoni naqset milli tindika mqar regolament wieħed li l-imputat allegatament naqas milli jħares. Dan jingħad tenut kont li nuqqas ta' osservanza ta' regolamenti hi ċirkostanza li potenzjalment twassal għal sejbien ta' ħsara involontarja.

Għalhekk il-Qorti minkejja dan in-nuqqas, xorta ħasset li għandha tkun hi li teżamina l-volum ta' regolamenti, *inter alia* fl-oqsma tas-saħħa u sigurtà fuq il-post tax-xogħol u rigward żvilupp u siti ta' kostruzzjoni, li setgħu isibu applikazzjoni għall-imputat Mark Agius u ċioè s-sid u applikant tal-proġett, fiż-żmien li seħħ is-sinistru.

Ir-***Regolamenti tal-2013 dwar l-Evitar ta' Ħsara lil Proprjetà ta' Terzi Persuni,*** sostitwiti fl-2019 bl-Avviż Legali 136, jipprovdi għas-segwenti regolamenti li jsibu applikazzjoni għal każ odjern.[179] Fir-regolament 2 insibu:

> 2.(1)L-iskop ta' dawn ir-regolamenti hu li jassikuraw li qabel ma jinbeda xi tip ta' xogħol ta' twaqqigħ ta' bini, skavar jew kostruzzjoni, perit b'kollaborazzjoni mal-manager tas-sit u l-

[179] ***Regolamenti tal-2019 dwar l-Evitar ta' Ħsara lil Proprjetà ta' Terzi Persuni,*** pubblikati 25 ta' Ġunju 2019

kuntrattur għandu jipprepara metodoloġiji li huma teknikament sikuri sabiex jiġi minimizzat ir-riskju ta' ħsara lil proprjetà ta' terzi persuni jew korriment lil persuni li jistgħu jiġu kkawżati mix-xogħlijiet proposti.[180]

Ir-regolament 4 jelenka ċ-ċirkostanzi fejn dawn ir-regolamenti jsibu applikabbiltà *inter alia* għal xogħol ta':

a) skavar taħt, jew mal-limiti ta', jew sa distanza ta' 2.5 metri minn kull bini eżistenti, jew struttura li żżomm ħamrija jew ilma li tappartjeni lil jew okkupata minn terzi persuni; jew
(b)id-demolizzjoni jew tneħħija ta' kull bini eżistenti, jew bejt jew struttura li tmiss mal-limiti ta', jew biswit eżatt, sottostanti jew sovrastanti xi proprjetà ta' jew okkupata minn terzi persuni; jew
(ċ)il-bini ta' sulari addizzjonali jew ħitan ta' support jew strutturi fuq xi proprjetà ta' jew okkupata minn terzi persuni;

Għaldaqstant m'hemmx dubju li dawn ir-regolamenti jimpingu fuq il-mertu tal-imputazzjonijiet li jittrattaw il-culpa.

Ir-regolamenti 5(4) u 5(6) jipprovdu li -

Fin-nuqqas ta' nomina ta' manager tas-sit u d-dikjarazzjoni skont is-subregolamenti (1) u (3), l-iżvillupatur ikun ipso facto ikkunsidrat li jkun il-manager tas-sit għall-finijiet ta' dawn ir-regolamenti.

(6) L-iżviluppatur għandu jieħu l-prekawzjonijiet raġonevoli kollha sabiex jassikura li l-attività ta' kostruzzjoni ma tirriżultax f'xi ħsara lill-proprjetajiet kontigwi, ...

Din id-dispożizzjoni tolqot il-pern tal-imputazzjonijiet addebitati. Ma nġabet l-ebda prova li l-imputat naqas milli jieħu xi prekawzjoni simili u għalhekk ma jistax jingħad li kien hemm xi mankanza da parti tiegħu li josserva l-imsemmija regolamenti.

---

[180] Ir-regolament 3 imbagħad jagħti s-segwenti tifsiriet:

"xogħol ta' kostruzzjoni" tinkludi dawk ix-xogħlijiet kollha ta' kostruzzjoni magħmula fuq l-istruttura ta' bini jew ta' inġinerija ċivili, demolizzjoni jew skavar li jsiru fuq sit ta' żvilupp, toroq, wesgħat u tinkludi ukoll tħaffir ta' mini;

"żviluppatur" tfisser il-persuna li f'isimha ġiet sottomessa l-applikazzjoni għal permess għall-iżvilupp skont id-dispożizzjonijiet tal-Att dwar l-Ambjent u l-Ippjanar tal-Iżvilupp, jew skont id-dispożizzjonijiet ta' regolamenti magħmula bis-saħħa tiegħu, għax-xogħolijiet fuq is-sit jew, fil-każ ta' attivitajiet ta' kostruzzjoni li ma jeħtiġux permess għall-iżvilupp, kull entità jew kumpannija li f'isimha ssir attività ta' kostruzzjoni;

"demolizzjoni" tfisser it-twaqqigħ jew tneħħija ta' xi element strutturali li jifforma parti mill-bini, bħal bejt, ħitan ta' support interni u esterni u elementi ta' support oħra;

Ir-regolament 11(1) tar-regolamenti msemmija jobbliga kull *site manager*, kuntrattur u subkuntrattur biex jiżguraw li x-xogħlijiet jiġu esegwiti skont id-dispożizzjonijiet indikati fid-dikjarazzjoni tal-metodu.

Mill-atti jirriżulta li sar *Method Statement* u mhux talli ma ġiex pruvat li kien hemm xi devjazzjoni minnu, anzi l-provi wrew li x-xogħlijiet li twettqu saru in lineja ma' dak deskritt u dikjarat fil-Method Statement tant li **ma kien hemm ebda oġġezzjoni għal *Method Statement*** ippreżentat.

Fil-Kodiċi tal-Liġijiet tal-Pulizija, Kapitolu 10 tal-Liġijiet ta' Malta imbagħad insibu:

> 103.(1) Is-sid huwa responsabbli għal kull kontravvenzjoni tad-dispożizzjonijiet tal-artikoli 97 u 100 jew tar-regolamenti magħmulin bis-saħħa tal-aħħar artikolu qabel dan, **kemm-il darba ma jkunx hemm imqabbad arkitett jew bennej għat-tmexxija tax-xogħol**, **u l-kontravvenzjoni ma tkunx saret, b'fatt tas-sid** f'liema każ huwa responsabbli l-arkitett jew il-bennej, jew it-tnejn, skond ma jkun il-każ.

Fil-każ in deżamina rriżulta mingħajr dubju li ġie mqabbad bennej liċenzjat kif ukoll arkitett. Għaldaqstant żgur li ma kien hemm ebda vjolazzjoni da parti ta' Agius dwar din id-dispożizzjoni.

Ukoll ma jirriżultax xi ksur jew non-osservanza xort'oħra tar-***Regolamenti tal-2018 dwar il-Post tax-Xogħol (Bżonnijiet minimi ta' Saħħa u Sigurtà tax-Xogħol f'Siti ta' Kostruzzjoni)***[181] liema non-osservanza potenzjalment wasslet għall-kollass tal-ħajt.

L-istess jingħad fir-rigward ta' xi non-osservanza ta' ***Regolamenti ta' l-2007 dwar l-Immaniġġar Ambjentali tas-Siti tal-Kostruzzjoni***[182] fis-seħħ fiż-żmien tas-sinistru li ġew sostitwiti bl-Avviż Legali 340 tal-2022.

In kwantu għan-negliġenza, nuqqas ta' ħila jew non-osservanza ta' regolamenti kontemplata bit-tieni imputazzjoni, salv għal dak li ġa ġie determinat rigward l-element li providenzjalment il-ħajt li ġġarraf ma kienx jikkonsisti fi proprjetà kulturali, jiġi sottolinejat li l-provi mressqa wkoll jeskludu mingħajr dubju jew inċertezza xi forma ta' *culpa* da parti tal-imputat.

---

[181] Avviż Legali 88 tal-2018 pubblikat f'Marzu, 2018.
[182] Avviż Legali 295 tal-2007

9. It-tielet imputazzjoni hi dik kontemplata bl-artikolu 103(1)(b) tal-***Att dwar Ippjanar tal-Iżvilupp***, Kapitolu 552 tal-Liġijiet ta' Malta li jipprovdi:

> 103.(1) Kull min –
>
> (b) jaġixxi bi ksur ta' xi waħda mid-dispożizzjonijiet tal-artikoli 57[183] u 58[184] fir-rigward ta' xi proprjetà skedata jew ordni ta' emerġenza għall-konservazzjoni; ......
>
> Ikun ħati ta' reat kontra dan l-Att

Il-Qorti hi perplessa bil-lokuzzjoni ibrida ta' din l-imputazzjoni tenut kont li l-imputazzjoni addebitata, għalkemm tiċċita l-artikolu 103(1)(b) tal-Att, timputa għemil li ma jiffigurax f'dik id-dispożizzjoni.

Iktar minn hekk id-diċitura tal-imputazzjoni nnifisha teskludi l-*culpa: "wettaqtu xogħlijiet ta' żvilupp jew ħallejtu li jwettqu xogħlijiet ta' żvilupp"*, meta d-diċitura kif ukoll il-buon sens jiddettaw li kemm-il darba qed tagħmel żvilupp dan hu att volontarju u intenzjonat! Għalhekk dak li tikkontendi l-prosekuzzjoni fis-sottomissjonijiet finali tagħha, assolutament ma jagħmilx sens.

Tant hu hekk li fis-subartikolu 6 tal-istess artikolu hemm provdut:

> (6) Ebda xogħol ta' kull xorta m'għandu jitwettaq fi proprjetà skedata jew fuqha u ebda proprjetà skedata m'għandha tiġi demolita, mibdula jew imkabbra ħlief bil-permess tal-Bord tal-Ippjanar, mogħti wara li ssirlu applikazzjoni u li jkun fiha dawk id-dettalji li l-Bord tal-Ippjanar jeħtieġ, jew skont id-dispożizzjonijiet ta' ordni għall-konservazzjoni, u għall-għanijiet ta' dan l-artikolu, ħsara lil u distruzzjoni ta' kull parti ta' proprjetà skedata għandha titqies bħala demolizzjoni tagħha.

Fil-każ in deżamina m'hemmx dubju li x-xogħlijiet fuq il-ħajt, anke kieku ġie pruvat lill hinn minn kull dubju dettat mir-raġuni li dan kien tassew parti mill-fortifikazzjoni taċ-Ċittadella jew bini skedat – fatt eskluż bil-provi mressqa – jibqa' l-fatt li x-xogħlijiet ġew **awtorizzati mal-ħruġ tal-permess mill-Planning Authority**.

Konsegwentement l-imputat ma jista' qatt jinstab ħati kif addebitat bit-tielet imputazzjoni u ċioè li wettaq żvilupp bil-konsegwenza voluta u intenzjonata minnu li jwaqqa parti mill-fortifikazzjoni taċ-Ċittadella. Minflok hu paċifiku li dak li seħħ kien dovut għall-inċident li segwa t-tneħħija ta' kmamar fuq sit kif approvat bil-permess tal-Planning Authority li rappreżentant tagħha jikkonferma bil-

[183] Ordni ta' skedar u għal konservazzjoni
[184] Ordni ta' emerġenza għal konservazzjoni.

ġurament tiegħu li **qatt ma kellu għalfejn jiddubita mill-verżjoni li tawh l-imputati.**[185]

Fil-fatt fejn l-Att ried jagħmel referenza għal *culpa* dan semmieh, kif hu kontemplat bl-artikolu 69 tiegħu li jinvesti l-Bord ta' Reġistrazzjoni li jevalwa l-applikazzjonijiet għal reġistrazzjoni fir-Reġistru tal-Konsulenti eliġibbli biex iwettqu evalwazzjonijiet relatati ma' ħwejjeġ kif speċifikati fl-istess Att.

Ubi lex voluit dixit.

Finalment anke kieku din id-dispożizzjoni kellha tingħata tifsira li tkopri l-*culpa,* il-konsiderazzjonijiet ġa magħmulha fir-rigward tal-ewwel żewġ imputazzjonijiet isibu applikazzjoni anke fir-rigward ta' din l-imputazzjoni. Tant hu hekk li Mark Cini b'lealtà u sinċerità ddikjara li l-parti li waqgħet **ma ġġarrfitx għaliex kienet tmesset bl-iżvilupp**, iżda kienet konsegwenza ta' xogħlijiet li kienu qed isiru fuq area koperta bil-permess għall-żvilupp. [186]

Fid-dawl tal-provi miġjuba fejn hemm nuqqas totali ta' provi li jissostanzjaw din l-imputazzjoni, l-imputat qed jiġi liberat minnha.

9. **Reċidiva**

Ir-raba' (4) imputazzjoni taddebita lill-imputat Mark Agius bir-reċidiva. Talvolta li l-imputat mhux jinstab ħati ta' xi imputazzjoni oħra li ġie addebitat biha, isegwi li qatt ma tista' tinstab ħtija fih għal din l-imputazzjoni.

DEĊIDE

Għal dawn il-motivi u tenut kont tal-mankanza assoluta ta' provi biex jissostanzjaw l-imputazzjonijiet imressqa, il-Qorti qed tillibera lill-imputati Mark Agius, Joseph Agius u Maria Agius minn kull ħtija u piena.

Dr. Donatella M. Frendo Dimech LL.D., Mag. Jur. (Int. Law)
Maġistrat

---

[185] Per Gordon Grech a fol.549
[186] Fol.667-668